

Bir ihtilal olarak Millî Mücadele (1): Burjuvazinin güçleri

Sungur Savran

Bir bakarsın kapıdan bir kuva-yı milliye kaptanı içeri girer, göğsünde iki sıra fişenker, belinde bir Çerkes kaması ve yanında bir bomba asılıdır. Bu korkunç adamdan kimse ürkmeyiz, esasen hepimizin kıyafeti bu adama benzemekte idi. (...) Eski hayata tamamen düşman, yeni bir hayata susamıştık. Bu ruh haleti bizde pek şiddetli ve hareketli idi. Kabına sığamayan insanlardık. Bu hal, ihtilal devrinin korkusuz ve yıkıcı galeyanı idi. Ağır yürüyen ve hafif konuşan pek azdı. En ufak bir hadise bizi çılgına döndürüyordu. Derhal yıkmak ve yok etmek istiyorduk.

Enver Behnan Şapolyo¹

Türkiye toprakları bundan tam 100 yıl önce Avrasya ana karasını boydan boya kat eden, Ortadoğu'yu da içine alan bir büyük ihtilal dalgasının parçası olarak devasa bir altüst oluş yaşadı. Kaynağını ve merkez üssünü Ekim devriminin topraklarında, Rusya'da bulan bu kasırga, her yerde birörnek sonuçlar yaratmadı elbette. Türkiye topraklarında, Anadolu'da ve Rumeli'de, bir takım başka ülkelerde de olduğu gibi, ihtilal kasırgasının açığa çıkardığı çelişkiler Rusya'nın yaşadığı çelişkilerle elbette tıpatıp aynı değildi.

¹ Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular; Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İstanbul: İletişim, 2013, s. 37.

Rusya’da ihtilalin merkezinde, bir yanında kapitalizm öncesi ve kapitalist hâkim sınıflar arasında bir ittifak ile öte yanında proletarya ile emekçi köylülüğün arasında bir ittifakin olduğu bir sınıf çelişkisi vardı. Kasırganın uzandığı bir dizi başka ülkede de (en başta Almanya olmak üzere, Macaristan, Finlandiya, İtalya, İskoçya vb.) köylülüğün ağırlığı ülkeden ülkeye farklı olmakla birlikte bu çelişki ön planda idi. Başka ülkelerde (ve de Osmanlı’da ya da Türkiye’de) ise bu çelişki ön planda değildi. Rusya’da başlayarak uluslararasılaşan devrimin bizde açığa çıkarttığı çelişkiler arasında da bu sınıf çelişkisi mevcuttu, ama hâkim değildi. Emperyalist işgalin yarattığı ulusal sorun, bu coğrafyada yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halklar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, şekillenmekte olan burjuvazinin kapitalizm öncesi devlet yapısı ve ideolojik biçimlerle çelişkisi, bunlar Türkiye’de daha belirleyici idi. Ama bu farklılık Türkiye’nin de bu dönemde bir ihtilal yaşamış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

1918-1923 arası yaşanan sürecin, yani Millî Mücadele’nin, yalıtılmış biçimde, yalnızca kendi özelliklerinin göz önüne alınması halinde bile bir ihtilal olarak nitelenmesi kaçınılmazdır. Bir kere, oluşumu 1918’den itibaren başlayan, 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi Ankara’da açıldığı andan itibaren ise tam anlamıyla billurlaşan bir ikili iktidar durumu, devrimlerin en önemli tanımlayıcı özelliklerinden birinin Millî Mücadele’nin asli bir niteliği olduğunu hatırlatır bize. Devrim, her zaman yorulmaksızın tekrarlamamız gerektiği gibi, bütün olağan yolları aşan, o güne kadar hiç kullanılmamış araçlara başvuran bir *iktidar mücadelesidir*. Modern dünya dağınık iktidar yapılarını kaldıramaz, ikili iktidar sonunda bir tarafın kazanmasıyla tekli iktidara dönüşecektir. Ya devrim ya karşı devrim kazanacaktır.

Millî Mücadele Anadolu’sunda bu iki iktidar arasında aynı zamanda bir dizi farklı muharebeden oluşan bir iç savaş da yaşanmıştır. 1920-1921 yıllarında Ankara, Kuva-yı Milliye ve en çok da Kuva-yı Seyyare, Yunan işgal gücüyle çarpışmaktan ziyade İstanbul’un kendisini yenilgiye uğratmak için kışkırttığı iç güçlere (Hilafet Ordusu, Anzavur, Çapanoğlu vb.) karşı savaşmıştır. İç savaşın çeşitli türleri olduğu doğrudur. Ama bu iç savaşın bize hatırlatması gereken basittir: Millî Mücadele olarak anılan şey, sadece uluslar arasında değildir.²

Millî Mücadele’nin bir ihtilal olduğu ayrıca iktidarın tarihi kaynağını değiştirmiş olmasından da bellidir. Ankara’nın üstünlüğü sürecin başında saltanat ile yönetilen bir ülkenin sürecin sonunda bir cumhuriyet yönetimine geçişi anlamına gelmiştir. İktidarın kaynağı artık bir hanedanın yetkilerinde değil bir bütün olarak ulusun iradesinde ifade edilmektedir.³ Halk padişahın tebası olmaktan çıkmış, cumhur olmuştur, bir cumhuriyetin formel olarak birbiriyle eşit olan vatandaşları haline gelmiştir.

2 Zaten buradaki “millî” sözcüğünün ulusal olan, yani diğer uluslara karşıt olarak tanımlanmış olan anlamının dışında bir anlamı olduğu aşağıda berraklığa kavuşacak.

3 “Bir bütün olarak ulusun” iradesi tabii hâkim sınıfların tekelindedir.

Kıscacası, Millî Mücadele olarak anılan süreç hiçbir şekilde bir “ulusal kurtuluş savaşı”na indirgenemez. Zaten bu terim Türkiye’deki süreci tanımlamak açısından top-tan yanlıştır. Bir kere, “ulusal kurtuluş savaşı” veren başka toplumlardan farklı olarak Türkiye hiçbir zaman sömürgeleşmemiştir. Evet, Cihan Harbi’nin sonunda Arap toprakları geçici olarak da olsa sömürgeleştirilmiş, Türklerin ve/veya Kürtlerin en büyük nüfus grubu olduğu toprakların bir bölümünün de sömürgeleştirilmesi (Antalya, Kilikya vb.) söz konusu olmuştur. Ama Anadolu ve Rumeli’nin başka yörelerinde başka türden bir gelişme söz konusudur: Bu topraklarda yüzyıllardır Türklerle birlikte yaşayan halkların (Ermenilerin, Rumların vb.), belirli önderliklerin yönlendirici etkisi altında, dış güçlerden destek alarak o yörelerde hâkimiyet elde etmesi. Bunu sömürgecilikle karıştırmak yanlıştır. Millî Mücadele terimi bu yüzden çifte anlamıyla (aşağıda bunun üçlü bir anlam haline geleceğini göreceğiz), yani **hem emperyalizme karşı mücadeleyi, hem de Anadolu halkları arasında bir mücadeleyi** kapsadığı için tam yerli yerine oturmaktadır. Nihayet, “millî”nin üçüncü anlamını gördüğümüzde, “ulusal kurtuluş” kavramının neden indirgemeci olduğunu daha da iyi anlayacağız.

Demek ki, emperyalizme karşı mücadele, Anadolu ve Rumeli’nin yerleşik halkları arasında bir mücadele ve Ankara’nın İstanbul’a, cumhuriyetin saltanata karşı ihtilali Millî Mücadele sürecinde bütünüyle iç içe geçmiştir. Ama Millî Mücadele bu üçüyle de sınırlı değildir. Çünkü Millî Mücadele’de sadece burjuva güçler kapitalizm öncesi devlete, yani saraya ve onun hükümetlerine karşı mücadele etmedi.⁴ Aynı zamanda komünistler veya komünizmden ileri derecede etkilenmiş güçler de Millî Mücadele sürecinde önemli bir faktör olarak gelişmelere etki yaptı. Bu yazının bir sonraki sayıda yayınlanacak ikinci bölümünde ele alacağımız gibi, Türkiye’de Millî Mücadele süreci içinde sosyalizm de iktidara oynamıştır. İtiraz seslerini duyuyor gibiyiz. Hem de telaşlı ve tepkili bir ruh durumuna bürünmüş itiraz sesleri. Bu aşamada, okuyucuya biraz sabırlı olmasını ve bu yazının bütünsellik taşıyan dört ana tezini birbirleriyle ilişkisi içinde dikkatle izlemesini tavsiye etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok. İlk üç bölümü yazmadan “sosyalizmin iktidara yükselmesi de olasılıklardan biriydi” düşüncesini anlatmak olanaksızdır. Üç ana tez bu sayıda ele alınmaktadır; dördüncüsü ise gelecek sayıda işlenecektir. Okuyucudan sadece zaman ve sabır istiyoruz. Sonunda itirazını tekrar yükseltebilir ama o zamana kadar bu konudaki yargısını askıda tutmasını rica ediyoruz.

Şimdi dört ana temamızı teker teker derinleştirmeye geçebiliriz. Bu giriş bitirmeden önce, neden yazının başlığında ve bu giriş bölümünde “ihtilal” terimini tercih ettiğimi-

4 Osmanlı devleti hakkında kapitalizm öncesi devlet nitelemesine, bu devletin 19. yüzyıl boyunca kapitalizmin gelişmesinin önünü açan bir dizi politika izlemiş olması dolayısıyla yer yer itiraz edilmektedir. Bu konuyu daha evvel ele almıştık. Bkz. Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, Cilt 1: 1908-1980, İstanbul: Yordam Kitap, 4. Basım, 2016. Bu kitabın 1. Bölümü’nün “Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet” başlığını taşıyan alt bölümü (s. 103-108) doğrudan doğruya bu meselenin tartışılmasına ayrılmıştır.

ze kısaca değinmek isteriz. Devrim kelimesi, Millî Mücadele ile bir araya geldiğinde ihtilali değil, cumhuriyetin erken döneminde gerçekleştirilmiş toplumsal, ideolojik ve siyasi dönüşümleri betimleyen bir kavramlaştırma olarak “Atatürk devrimlerini” hatıra getirme riskini taşıdığı için, ikirciklilikten uzak durmak amacıyla buraya kadar “ihtilal” sözcüğünü kullandık. Bundan sonra yer yer “ihtilal”, yer yer de “devrim” terimlerini kullanacağız. Artık okuyucunun kafasında devrim kelimesinin başka çağrışım yapmaya-çağından emin olabiliriz çünkü.

1. Dünya devriminin birinci dalgasının parçası olarak Millî Mücadele

Şayet Ekim devrimi zafere ulaşmasaydı, Türkiye’de Millî Mücadele kazanılmazdı. Hipotetik tarih yazılamaz, ama bu büyük ihtimalle böyledir.

Önce şunu saptayalım: Ekim devrimi bir dünya devrimi sürecinin başlangıç noktası ve merkez üssüdür. Devrim ilk üsleri olan Petrograd’dan ve Moskova’dan dalga dalga dışarı doğru yayılmıştır. Bir yandan Çarlık Rusyası’nın bütününe adım adım ele geçirmiştir. Bir yandan da siyasi hudut tanımaksızın başka ülkelere yayılmıştır. Bazen başka ülkelere yayılması Çarlık Rusyası’nın siyasi sınırları içindeki başka bölgelere yayılmasından daha erken ve daha kolay olmuştur. Avrupa devrimi Ekim devriminden neredeyse hemen sonra başlamış, devrimin Almanya, Avusturya-Macaristan, Finlandiya, İtalya, İskoçya’da etkileri 1918-1920 arasında doruğuna ulaşmıştır. Buna karşılık, devrim Kafkasya’ya ve Çarlığın Türki ve Farsi halkların yaşadığı Orta Asya topraklarına 1920 ve sonrasında ulaşmıştır. Hatta daha ironik bir şey söyleyelim: Mısır bile devrime Kafkasya’dan önce, 1919’da katılmıştır!

Mısır’dan söz etmemiz, bizi Ekim devriminin etrafında dalga dalga yayılan dünya devriminin hep ihmal edilmiş bir boyutuna getiriyor: Avrupa devriminden hemen sonra dünya devriminin bu dalgasının ikinci coğrafyası Ortadoğu’dur. Mısır’ın ardından Irak, Suriye, Filistin, Fas ve İran’da Gilan devrimlerle sarsılmıştır.⁵ Türkiye’de hemen 1918’de başlayan devrimci dinamiği de bunun içine koyarsanız, böyle bir devrim dalgasının yaygın olarak görmezlikten gelinmesinin tek bir açıklaması olabilir: Tarihyazımının esas olarak Batı’nın üstünlüğünde gelişmesi Ortadoğu devriminin görmezden gelinmesine yol açmıştır.⁶ Ortadoğu ülkelerinde sosyalizme doğru yürüyüşün güçlü bir eğilim olmaması bu ihmali gerekçelendiremez. Devrim sömürgecilğe karşı da devrimdir. Bu devrimlerin yenilgiye uğramış olması da gerekçe olarak ileri sürülemez. Çünkü araların-

5 Bu devrimler dalgasını daha önce şu yazımızda ele almıştık: “Ortadoğu Tarihinin Sürükleyici Gücü Olarak Devrim”, *Devrimci Marksizm*, sayı 30-31, Bahar-Yaz 2017.

6 Benzer bir örneğe Batı tarihyazımının uzun bir dönem boyunca neredeyse tümünden görmezden geldiği 1916 Orta Asya kıyamında rastlıyoruz. Bkz. Sungur Savran, “Müslüman Halkların Ekimi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018, “Unutulmuş Ayaklanma” başlıklı bölüm, s. 161-63.

dan biri (Türkiye devrimi) hiç tartışmasız zafere ulaşmıştır. Buna karşılık, Avrupa’da bu ilk devrim dalgasında tek bir devrim bile kalıcı biçimde zafer elde edememiştir.

Ekim devrimi etrafında gelişen devrim dalgasının üçüncü boyutu Asya’da Çin’dir. Çin öylesine büyük bir ülkedir ki, Çin devriminin yaşanması bütün bir kıtayı ilgilendirir. Şayet 1925-1927 devriminde Çin proletaryası yanlış politikalar dolayısıyla ezilmemiş, zafer kazanmış olsaydı, Asya’da ardi ardına sarsıntılar yaşanacağına kesin gözüyle bakabiliriz.⁷

Bütün bunlardan dolayı, Ekim devriminin en azından Avrasya ana karasında bir dünya devrimi dalgası başlatmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Buna neden “dünya devriminin birinci dalgası” adını verdiğimizize gelince, bu soru, konumuz olan dönemden çok sonra yaşanmış olayları ilgilendirdiği için yanıtına kısaca değinip geçebiliriz: Dünya devriminin bu ilk dalgasını, 1940’lı yılların başları ile 1950’li yılların başları arasında yaşanan bir ikinci dünya devrimi dalgası izlemiş, Atlas Okyanusu’ndan Pasifik’e kadar Avrasya bir kez daha büyük bir devrimci dalga ile sarsılmıştır. Arnavutluk’tan Kore’ye kadar, Çin’i de içine alan bir dizi devrim zafere kavuşmuştur. Buna dünya devriminin ikinci dalgası diyoruz. Nihayet, 2011’de Tunus ve Mısır devrimleriyle başlayan ve bugün, 2019’da çarpıcı bir yayılma ve sıçrama ile ilerleyen dalgaya da dünya devriminin üçüncü dalgası diyoruz. İşte “birinci dalga” kavramı, o dönemin bu tarihi atılımlar arasındaki yerini belirlemek bakımından anlamlıdır.

Birçok tarihçi, Ekim devriminden sonra Bolşevik yöneticilerin dünya devrimini hem öngördüklerini hem de uğruna mücadele ettiklerini kabul etmekle birlikte (Komünist Enternasyonal ya da kısaltmasıyla söylersek Komintern, 1919’da bunun için kurulmuştur) dünya devrimi kavramını Avrupa devrimine indiriyor. Bu, Bolşevikler için kesinlikle söz konusu edilemez. Onlar için dünya devrimi tam da ne demekse odur: Yeryüzünün bütün halklarının bir parçası haline geleceği, o dönemin deyimiyle söylersek “cihanşümül” bir devrim ve bu uğurda çalışmayı gerektiren bir perspektif. Dünya devrimini bir Avrupa olayı olarak görmek, Bolşevizmin sosyal demokrasiden, İkinci Enternasyonal’dan, Kautsky ve Bernstein’dan kopuşunu anlamamak demektir. Bolşevikler, Komintern’in örgütlenmesinde Asya ve Latin Amerika’ya da Avrupa’ya verdikleri kadar önem vermişlerdir. Bu yüzden Komintern sosyalist akımın (Çin’den Meksika’ya, Endonezya’dan Brezilya’ya) birçok ülkeye ilk kez girmesini sağlamış ve kendinden önceki İkinci Enternasyonal’dan farklı olarak gerçekten bir dünya örgütü haline gelebilmiştir.

Öyleyse dünya devriminin birinci dalgasına ne salt nesnel, kendiliğinden süreçlerin bir toplamı, ne de yalnızca siyasi önderliğin öznel, bilinçli müdahalesinin bir ürünü olarak bakabiliriz. İlki doğru değildir çünkü Bolşevikler Komintern aracılığıyla devrim

7 İspanya devrimini (1931-39) unutmuyoruz. Bu devrimin birinci dalgadan etkilendiği tartışmasız olmakla birlikte o dalganın tam bir parçası olup olmadığı tartışmalı bir konu olabilir. Dolayısıyla, bu yazıda bu meseleyle uğraşmamayı seçiyoruz.

ateşini yeryüzünün birçok köşesinde sürekli olarak harlamışlardır. İkincisi doğru olamaz, çünkü komünist partilerinin hiç olmadığı, hatta Komintern'in kendisinin bile kurulmamış olduğu (Komintern Ekim devriminden yaklaşık bir buçuk yıl sonra kurulmuştur, birçok ülkede komünist partilerinin ilk kuruluşu ise 1920-1921'i bekleyecektir) tarihlerden başlayarak devrimci kalkışmalar gündeme gelmiştir. Dünya devrimi nesnel gelişmeler ile komünist önderliğin (ya da yerine göre başka türden önderliklerin) öznel müdahalelerinin her ülkede ve her bölgede farklı bileşimler içinde bir araya geldiği, kendi içinde farklılaşmakla birlikte bütünsel, bileşik ama aynı zamanda eşitsiz bir süreç olarak ele alınmalıdır. Türkiye'de Milli Mücadele'ye geldiğimizde, nesnel ve öznel faktörlerin etkisini adım adım çözümlenmeye çalışacağız.

Sovyet Rusya ve Müslüman halklar⁸

Bu genel tablo, yani Avrupa, Ortadoğu ve Çin devrimlerinin on yıllık bir süre içinde birbirine dolanarak birlikte ilerlemeleri, daha Türkiye'yi somut olarak incelemeye başlamadan dahi, deyim yerindeyse *a priori*, Milli Mücadele döneminin bu büyük ölçekli tarihi sürecin bir parçası olduğunu rahatlıkla söylemeye izin verir. Devrimlerin böylesine yoğunlaştığı bir zaman diliminde ve coğrafyada (bizim durumumuzda Ortadoğu) ne her bir devrimin diğerlerinden bağımsız bir dinamiğe sahip olduğu türünden bir iddia, ne de bütün ötekiler tek bir sürecin (elbette farklılaşmış) ifadeleri iken Türkiye'ye istisnai bir konum atfetmeye yönelik bir düşünce (Türkçesi olmayan bir İngilizce kavramı kullanırsak "*exceptionalism*" tezi, yani "istisnacılık") ikna edici durur.

Buna rağmen biz analizimizi adım adım somutlaştırarak tezimizin temellerini Milli Mücadele'nin kendi somutluğunda bulmaya çalışalım. Bir kere, Bolşeviklerin ve Komintern'in hem sömürge ve yarı-sömürge ülkelere, hem de daha özel olarak Müslüman halklara yönelik olarak çok özel politikalar geliştirdiğini biliyoruz. Komintern'in 1920'de toplanan 2. Kongresi'nde ulusal sorun üzerine kabul edilen Tezler, sadece proleter devrimlerinin değil, "ulusal devrimci" karakter taşıyan önderliklerin yönettiği hareketlerin de desteklenmesini genel bir politik ilke haline getirmişti.⁹ Sovyet Rusya ile Anadolu hükümetleri arasındaki ilişkiler geçici iniş çıkışlar dışında bu ilke temelinde yürütülmüştür.

8 Yanlış anlamayı önlemek için belirtelim. Bu yazıda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) değil de hep "Sovyet Rusya"dan söz etmemiz, Rus milletine sosyalizmin kuruluşu veya politikaları bakımından SSCB'nin diğer uluslarından daha fazla önem vermemizden değildir. SSCB Aralık 1922'de kurulmuştur. O tarihe kadar Ekim devriminin dış politikasını yöneten devlet Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'dir (RSFSC). Milli Mücadele'nin neredeyse tamamı SSCB kurulmadan önce yaşandığı için, bu yazıda hep bu devletten söz ediyoruz, adını Sovyet Rusya olarak kısaltıyoruz. Yoksa Lenin'in ısrarıyla hiçbir ulusun adını taşımayan bir eşitlik temelinde kurulan SSCB'yi son derecede önemsiyoruz.

9 Bkz. Burak Gürel, "Marksizm ve Ulusal Sorun", *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007.

Enternasyonal'in bu uzak görüşlü perspektifinin yanı sıra, Bolşevikler, özellikle de Lenin ve Trotskiy, Çarlık Rusyası içinde (ve dışında) Müslüman halklara karşı çok özel, onların kaygılarına çok dikkatle ve özenle yaklaşan bir politikayı savunmuş ve mümkün olduğunca uygulamışlardır.¹⁰ Bu yazıda bu konuya tekrar tekrar döneceğiz ama şunun şimdiden altını çizmek gerekir: Ekim devrimi 1917 yılında sadece Rusya'da zafere ulaşmıştır. Çarlık Rusyası olarak bilinen siyasi devlet biriminin bütünü açısından bakıldığında *Ekim devrimi tam beş yıl sürmüştür*, dar anlamdaki Rusya'nın dışında devrim ancak 1922'de kesin bir zemine yerleşmiştir. Bu daha geniş anlamıyla devrimin aldığı biçim esas olarak iç savaştır. Bu başarının nedeni de tam da Leninist uluslar politikasıdır, bunun Müslüman halklara özel olarak uygulanmasıdır. İşte bu, Bolşevik devrimin itibarını, bütün Ortadoğu'da olduğu gibi, Millî Mücadele Türkiye'sinde de doruğuna çıkarmıştır. Şimdi bunun sonuçlarını görelim.

Türkiye burjuvazisinin Sovyet Rusya ile ittifakı

Rusya'nın Türki topluluklarının bazıları (en başta Kazan Tatarları), nesnel bir gelişme içinde, Rusya kapitalizme Osmanlı'dan daha erken geçtiği için, Türki dünyada burjuva ideolojisi ve politikasının en erken yükselişe geçtiği unsurlar oldular. Bu yüzdendir ki, 20. yüzyıl başında Osmanlı'nın burjuva hareketinin ideolojik dünyasında, hatta siyasi örgütlerinde Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu gibi Rusya kökenli aydınlar çok önemli bir rol oynadılar. Yani Rusya Müslümanları ile iç içe geçmişlik Türkiye'nin yeni yükselen burjuvazisi için zaten yaşanmakta olan bir nesnel olguydu. Şimdi Rusya'da Müslüman ve Türki halklar ve önderleri, aydınları vb. Bolşevizm ve komünizme meylettikçe Türkiye'nin burjuva aydınlarının dahi bundan etkilenmemesi düşünülemez.

Bütün bunlardan dolayı Türkiye burjuvazisinin siyasi hareketinin Cihan Harbi içinde ve sonrasında adım adım ayrışmakta olan iki kanadı da Sovyetleri muhatap almış ve ondan çok etkilenmişlerdir. İttihatçı liderler (Enver, Talat ve Cemal Paşalar) 1918 Kasım başında Almanya'ya kaçtıktan sonra 1919 yılı başında Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in önderliğindeki yenilgiye uğrayan ayaklanmaya katıldığı için hapse atılan Komintern'in önemli isimlerinden Karl Radek ile (muhtemelen yılın ikinci yarısında) görüşmüşlerdir. Bu görüşme o kadar önemli olmuştur ki, Radek 1920 başında hapisten salıverildikten sonra bir bakıma Enternasyonal'in Türkiye burjuva önderlikleriyle ilişkilerdeki uzmanı haline gelmiştir. Ayrıntısına girmeden söylersek, bu önderler arasında en önemlisi olan Enver Paşa'nın bu dönemde (yaklaşık iki yıl boyunca) bütün stratejisi, İslam ülkelerinin enternasyonal bir hareketini kurup Sovyet Rusya ile ittifak halinde İslam dünyasında Britanya hâkimiyetini yıkmak olmuştur. Enver uzaktan Kafkasya'yı bir üs olarak kullanmaya çalışmış, 1920 baharında bir komünist partisi kurdurtmuş (o da!), 1920 Ağustos ayında Moskova'ya geçmiş, Eylül'de Bakû Şark Halkları Kongresi'ne ka-

¹⁰ "Müslüman Halkların Ekimi", a.g.y., "Bolşeviklerin Uluslar Politikası" bölümü, s. 153-59.

tilmiş, ta 1921 sonuna kadar Sovyet Rusya ile ittifakını devam ettirmiştir. Kullandığı üslup, sloganları, kurduğu İslam Enternasyonalı'nın programı, her şeyi bir İslam komünizmi tadındadır. Bunun büyük ölçüde taktik kaygılarla olduğu tartışma götürmez. Enver İslamcı bir Turan hülyası peşinde dört yıl Alman Kayzeri'ne hizmet ettikten sonra şimdi aynı davayı Sovyet himayesinde sürdürmeye çalışmaktadır. Ne var ki, bütün bunların ne kadar yüzeysel ve sahtekârca olsa da Anadolu'da ve dışarıda Türkiye burjuvazisinin bu kanadını Sovyet Rusya'ya sıkı sıkı bağladığı tartışma götürmez. Bu tutum aynı zamanda Anadolu'da Enver yanlısı kadroların düpedüz komünistlerle birlikte örgütlenmesine, böylece ister istemez komünist harekete güç kazandırmasına da yol açmıştır. Bu konuya aşağıda, üçüncü bölümde ve yazının gelecek sayıda yayınlanacak olan ikinci kısmında daha ayrıntılı olarak gireceğiz.

Sovyet Rusya'ya bu tür bir yakınlık, daha da önemli olarak, Türkiye burjuvazisinin siyasi hareketinin öteki kanadını oluşturan Kemalist önderlik ve daha genel olarak söylenirse Anadolu hareketi ve 23 Nisan 1920 sonrası Ankara hükümeti için de geçerlidir. Birazdan Mustafa Kemal'in kişisel yönelişi özelinde bunun çok önemli bir boyutuna daha ayrıntılı olarak gireceğiz. Ama şimdiden şunları saptayabiliriz. Mustafa Kemal, ilişkilerdeki bütün iniş çıkışlara rağmen İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'ya yaslanmış, zaman zaman ikisini birbirine karşı oynamakla birlikte esas olarak bütün Millî Mücadele boyunca Sovyet Rusya'ya Anadolu hareketinin bir numaralı müttefiki olarak yaklaşmıştır. Sovyet Rusya'nın silah, mühimmat ve para yardımı olmaksızın Ankara hükümetinin Yunanistan'a karşı savaşı kazanabileceği düşünülemez.

Bunun yanı sıra, iki odak arasında çeşitli biçimlerde askeri işbirliği yapılmıştır. Ayrıca, Yunan Komünist Partisi'nin (KKE) devrimci bozguncu politikası, Yunan ordusunu içeriden felç etmeye yönelik adımlarıyla Anadolu hareketinin Yunan ordusu karşısındaki zaferinde önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda Türkiye'de son dönemde epey kulaktan dolma bilgi dolaşiyor. Biz Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın bir Yunan yazarının kitabından aktardıkları bilgiye kulak verelim:

...daha 1921 Kasımında Yunan hükümeti cephede bozgunculuk politikası yapan Yunan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ve *Rizopastis* gazetesine karşı bazı polisiye tedbirler almıştır. (...) YKP'nin 1922 Ekiminde toplanan Olağanüstü Kongresinde, ordunun çöküşünden sonra Anadolu'dan dönen iki yüzden fazla tecrübeli komünist hazır bulunmuştur. Bu gibi kimseler, "Cephedeki Komünist Askerler Merkez Kurulu" adı altında kurdukları bir teşkilât sayesinde, muhabere [haberleşme] sisteminin kilit noktalarını ele geçirerek 1922 Ağustosunun [Büyük Taarruz'un-ss] kritik günlerinde Yunan kuvvetlerinin moralini bozduklarını anlatmışlardır. Yazar (...) Türk saldırısı en yüksek noktasına ulaştığı sıralar **bu faktörün cepheyi çökertmekte payı olduğunu** kabul etmektedir.¹¹

11 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926*, Cilt 1, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 132n. Vurgu sonradan.

Akbulut ve Tunçay, Halide Edip'e de atıf yapıyorlar:

Halide Edip [Adivar] hanım da, İngilizce anılarında şöyle demektedir: “İkinci Şubedeki Yunanca çevirmenimiz, o günlerdeki Yunan işçi gazetesi *Rizos Pastis*’ten [Rizospastis] bize yazılar çeviriyordu: bunlar, Yunanlı’yı, birey olarak, gözümde sevimli kılmaktaydı. Atina’dakilerin kusurları neler olursa olsun, hiç değilse, orada, Anadolu’daki Yunan savaşının kaba ve canice bir insan harcaması olduğunu gören bireyler de vardı.”¹²

Komintern’in Büyük Taarruz’dan aylar önce, Ocak 1922’de yazılmış bir raporu şöyle diyor: “Kemalistlerin kötü donatılmış ordusunun, Müttefik müfrezelerle ve mükemmel teçhizatlı yüz binlik Yunan ordusuyla savaşlarındaki başarıları, büyük ölçüde, galip Müttefik bloğunda birliğin yokluğundan ve oradaki anlaşmazlıklardan ileri gelmektedir.”¹³ Bizim buradaki amaçlarımız açısından cümlenin ilk yarısı, yani Millî Mücadele’nin askeri gücü ile Yunan işgal güçlerinin durumu arasında yapılan karşılaştırma önemlidir. Bu eşitsizliğe rağmen Ankara’nın zafere ulaşmasında, kuşkusuz başka faktörlerin yanı sıra, KKE’nin bozgunculuğu da rol oynamış olmalıdır.¹⁴

KKE’nin bu politikasını Bolşeviklerin ve Enternasyonal’in emperyalizme karşı Kemalist hareketle ittifak kurmasından ve ona destek olmasından bağımsız biçimde düşünmek olanaksızdır.¹⁵

Mustafa Kemal’de büyük siyasi değişim

Sovyet devriminin Anadolu’nun emperyalizmden kurtuluşunda oynadığı rolün Mustafa Kemal’in kişisel gelişimi üzerindeki tesiri aracılığıyla da büyük bir etkisi olduğu kanısındayız. Mustafa Kemal başlangıçta olmasa da zamanla Ankara hareketinin belirleyici önderi haline geldiğine göre, onun yaşadığını düşündüğümüz büyük siyasi değişim hareketin kaderi üzerinde mutlaka bir rol oynamıştır.

12 *The Turkish Ordeal*, s. 300. Aktaran Akbulut-Tunçay, a.g.y., 132-33n. Türkçede bu konuda var olan bir çalışmaya bu yazıyı yazarken Burak Gürel arkadaşımız işaret etti: Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler: Trakya ve Anadolu’daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan 1919-1922*, İstanbul: İstos, 2014. Kitabın maalesef tükenmiş olduğunu öğrendik. İleride dikkatle incelemek gerektiğini düşünüyoruz.

13 A.g.y., s.151.

14 Bu rapor Yunan ordusu içindeki devrimci bozgunculuktan söz etmiyor, çünkü bu politika belki daha uygulanmaya başlamadı, belki henüz etkisi görülmemiştir.

15 Yeri gelmişken, gayrimüslim halklara yapılanlar dolayısıyla Millî Mücadele’ye sırt çeviren, hele onun bir devrim olduğu, buna karşılık Yunan işgalinin emperyalizmin vekâlet savaşı olduğu söylenince küplere binen düşünce akımına sormak gerekiyor: Belli ki o günün Yunan toplumunda iki farklı anlayış mevcut. Komünistler kendi uluslarının haksız olduğu kanaatini taşıyor. Neden haksızlar? Onlar da mı Kemalizmin etkisi altında?

Mesele, çok ayrıntıya girmeksizin, şöyle ifade edilebilir: Mustafa Kemal, Cihan Harbi kaybedildikten ve Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalandıktan sonra 13 Kasım'da İstanbul'a gelmiş ve 16 Mayıs 1919'a kadar tam altı ay başkentte kalmıştır. Son dönemde gelişmekte olan bir endüstri, Mustafa Kemal'in İstanbul'da Anadolu'ya önderlik etmek için büyük planlar ve hazırlıklar yapmış olduğunu iddia ediyor.¹⁶ Oysa ortaya çıkan ürünler, yapılmak istenenin tam tersi sonucu veriyor.¹⁷ Mustafa Kemal'in İstanbul'daki altı ayı bu kitaplarda bile bir magazin tadında, sarayın prensesleriyle yaşanan maceralar merkezde olmak üzere anlatılıyor. Siyasi boyut ise daha ziyade İngiliz

16 İki tipik örnek için bkz. Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş 23. Baskı, 2019 ve Kerem Çalışkan, *1919. Mustafa Kemal Mucizesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

17 Örneğin Cumhuriyet Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Alev Coşkun'un kitabında 25 sayfalık 18. Bölüm (243-268) tümüyle "Sarayı Hanımlar Konusu"na ayrılmıştır! Alev Coşkun, Mustafa Kemal'in Vahdetin'in kızı Sabiha Sultan'la evlenmesi meselesini, "İstek saraydan geldi" altbaşlığıyla hafifletmeye çalışıyor. Veya İngilizlerle yaptığı ve başka kaynaklarda yer alan bütün görüşmeleri doğruluyor. İstanbul'u daha yeni işgal etmiş gücün bir temsilcisi olan İngiliz generali ile görüşme, gazeteci Price aracılığıyla İngilizlere görev talebi mesajı, Coşkun'un "casus" diye andığı Rahip Frew ile görüşmesi, bütün bunlar Mustafa Kemal'in o dönemde yaptığı ve tarihi siciline olumsuz noktalar olarak geçen faaliyetlerdir, ama Coşkun bunların hepsini doğruluyor ve bazen beceriksiz biçimde savuşturmaya çalışıyor, bazen de söyleyecek bir şey bulamıyor ve susuyor (s. 58-70). En güzeli, Fethi Okyar'ın Mustafa Kemal'i bir lider olarak tanıtmak için çıkarttığı gazete olan *Minber*'de Mustafa Kemal'in 17 Kasım'da kendisi ile yapılan bir mülakatta söylediği şu sözleri alıntılanmak zorunda kalmasıdır: "İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin bağımsızlığına uymakta gösterecekleri saygı ve insanlık karşısında yalnız benim değil, Osmanlı milletinin İngilizlerden daha iyiliksever bir dost olmayacağı kanaatiyle etkilenmeleri pek tabiidir." Memleketinizin başkentini 13 Kasım'da işgal etmiş bir emperyalist güç için 17 Kasım'da böyle konuşan birinin o dönem faaliyetlerinin gizlenmesi daha doğru olmaz mıydı? Coşkun aynı zamanda *Minber*'de "başyazıların birçoğunu" Mustafa Kemal'in yazdığını iddia ediyor (s. 82). Oysa çok daha güvenilir bir kaynak olan Kocabaşoğlu/Akan, bunun neden en azından bir aşama için olanaksız olduğunu gösteriyor, ayrıca daha sonra mandacı olarak tanınacak olan İsmail Hami Danişmend'in en azından iki başyazıya imza koymuş olduğunu da belirtiyor. Ama tabii Mustafa Kemal'in mandacı olarak bilinen biriyle aynı çatı altında olması Coşkun'un dile getirmek isteyeceği bir şey değil. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu/Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 36. Danişmend'in biyografisi için ayrıca bkz. s. 440. Çalışkan'ın kitabı da tam "kaş yaparken göz çıkararak" cinstendir. 1918'de Almanya Karlsbad günlerinin nasıl anlatıldığını okumak yeter: "Yakışıklı, sarışın mavi gözlü genç bir tuğgeneral olan Mustafa Kemal, Karlsbad kaplıcalarında tedavi görmektedir. Kaldığı pansiyonda bir kadından Almanca dersleri alır, geceleri o sırada oradaki bir otelde bulunan Cemal Paşa'nın eşi ile sohbet eder, yüksek avizeli aydınlık salonlarda Viyana valsleri yapan çiftleri izler. Kendisi de ateşemiliter [aslında böyle] olduğu dönemde Sofya salonlarında önde gelen usta dansçılar arasındadır. 'Ne olacak bu memleketin hali?' diye sürekli düşünmek dışında Mustafa Kemal'in keyfi yerindedir." Satır aralarına sinmiş çirkin imaları bir yana bırakıyoruz. Bu paşa memleketi kurtarmak için çırpınan bir paşa olarak sunuluyor. Ama Osmanlı'nın dört yıl içinde üç buçuk milyon insanını yitirdiği bir savaşın orta yerinde yaşadığı hayatın tasvirine bakın. Bu tasvirin ile Mustafa Kemal'i doğru yansıttığını söylemiyoruz. Bugün "Kemalist" ya da "Atatürkçü" olanların bir kesiminin cibilliyetini gayet dakik biçimde ortaya koyduğunu söylüyoruz.

emperyalistlerinin güvenini kazanmak ve Mustafa Kemal'in yaveri sıfatını haiz olduğu Sultan Vahdetin'den bir hükümet pozisyonu elde etmekle sınırlı. Kâzım Karabekir Mustafa Kemal'in karşısında olduğu için bu altı ayı acımasız bir şekilde tasvir eder, ama söylediklerinde haksız görünmemektedir.¹⁸ Mustafa Kemal değiştiyse Nisan ortasında değişmiştir; oysa Karabekir o tarihte İstanbul'dan tayinini çıkarttırdığı Erzurum'a hareket etmiştir. Karabekir kadar taraf olmayan, ama tarihe Kemalist ideologlardan daha soğukkanlı ve ideolojik körlüğe kapılmadan bakan yazarlar da Mustafa Kemal'in İstanbul dönemini en iyisinden "sistem içi" çalışma olarak nitelemişlerdir. Yani İngiliz emperyalizminin ve onun sözünden çıkmayan padişahın hâkimiyetini kabul edip o sınırlar içinde elden geldiğince daha iyi bir sonuç elde etmek.¹⁹

Mustafa Kemal'in İstanbul döneminin büyük bölümünde takındığı bu tutum ne zaman ve neden değişmiş, Mustafa Kemal "sistem içi" çalışmaktan vazgeçerek silahlı mücadeleye ne zaman ve nasıl karar vermiştir? Bu konuda yaygın bir açıklama 15 Mayıs'ta Yunanistan'ın İzmir'i işgalinin başkaları üzerinde olduğu gibi Mustafa Kemal üzerinde de bir şok etkisi yarattığıdır.²⁰ Bu, duygusal bir anlamda muhtemelen doğrudur. Yani Türklerin çoğunluğu gibi, Mustafa Kemal de işgalden sarsılmış olabilir. Ama bu duygu nasıl olmuş da bir strateji değişikliği ile sonuçlanmışır? Asıl soru budur.

Bu sorunun cevabı çok karışıktır. Çünkü Mustafa Kemal'in kendisi tayinini hem kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir ayak oyunu olarak sunmaktadır (bu demektir ki akli hâlâ sarayda ve bakanlık koltuğundadır), hem de vatani kurtarmak üzere Harbiye Nezareti'ndeki üst düzey yetkililerle anlaşmasının bir sonucu olarak. Bu çelişkili ifadelerden hangisine inanacağımızı bilmek zordur. Ama denebilir ki ikinci açıklama, yani tayinin vatani kurtarmak için Mustafa Kemal'in kendi çabasıyla çıkarttırılması hipotezi doğru ise o zaman Mustafa Kemal'in "sistem içi" bakış açısını İstanbul'da bir aşamada değiştirmiş olması, Anadolu'da direnişi benimsemiş olması gerekir. Bu senaryoya en makul açıklamayı Erik Jan Zürcher yapıyor. İttihat ve Terakki'nin önde gelen adamlarından, Enver'in ve Talat'ın Almanya'ya kaçarken arkalarında bıraktığı gizli örgüt Karakol'un liderlerinden, İttihat ve Terakki'nin eski İstanbul örgütü başkanı Kara Kemal'in Mustafa Kemal'i Anadolu'da silahlı mücadele için ikna etmiş olması olasılığını ortaya atıyor Zürcher. Ama bir yandan da bu hipotezin zayıf yanları olduğunu da teslim ediyor.²¹

Biz başka bir olasılığın araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonra etrafı muamma ile çevrili bir dönem vardır. Bu, Havza'da

18 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbi'nin Esasları*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2018, s. 27-29 ve 32.

19 Örneğin Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim, 4. Baskı, 2007, s. 163-66. Bülent Tanör gibi Millî Mücadele'ye gönül vermiş bir yazar bile meseleye böyle yaklaşır, Bkz. *Kurtuluş*, İstanbul: Yenigün, 1997, s. 46-47.

20 Örneğin Tanör, a.g.y., s. 142.

21 Zürcher, a.g.y., s. 169-73.

geçirdiği söylenen anlaşılmaz derecede uzun dönemdir. Güya burada bir kaplıcada tedavi görmek zorunda kaldığı ileri sürülüyor. Bu kadar önemli bir görevle, bütün askeri ve mülki amirler üzerinde büyük yetkilerle donanmış olarak Anadolu'ya çıkmış, Karadeniz bölgesinde Türkler ile Rumların karşılıklı çatışmalarını *acilen* önleme görevi verilmiş olan birinin birdenbire kaplıca tedavisine girivermesi gerçekten tuhaf bir manzara oluşturuyor. Bakın Karabekir bu konuda ne yazıyor: “Birkaç gün kalarak Erzurum’a hareket edeceğini bildiren Paşa Hazretleri²² Erzurum’a 3 Temmuz 1335’te [1919] teşrif ettiler. Yani bir buçuk aylık bir müddet o havalide kalmak zaruretini hissettiler.”²³ Havza döneminin sırrı nedir?

Havza’da bir Sovyet yetkilisi ile görüşme yapılmıştır. Bu, konu ile ilgili literatürde hâkim kanıdır: Yani bir vakia olması ihtimali çok yüksektir.²⁴ Ama bu Sovyet yetkilisinin kim olduğu sırdır. Kızıl Ordu komutanlarından Budyonni’nin (birçok kaynakta Budyenni olarak geçer) adının sık sık geçtiği bilinmektedir, ama Budyonni bunu yalanlamıştır. Yalanlayabilir ama bu, olayın gerçek olması ihtimalini ortadan kaldırmaz. Bazıları daha sonra Türkiye’ye geldiği kesin olan Budu Mdvani olasılığından söz ediyor. Buna göre, isim benzerliği kafa karışıklığına yol açmıştır deniyor. Olabilir.

Bu belirsizliğin yanı sıra olaylar gelişme süreci içinde dikkatle ele alındığında bu muamma daha da büyük bir anlam kazanıyor. Çünkü Mustafa Kemal’in Samsun’dan Erzurum’a bir buçuk ay süren yolculuğunda Havza’yı izleyen durak Amasya’dır. Burada Mustafa Kemal ve üç diğer komutan (Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Ali Fuat (Başgil)), kapalı bir toplantı yaparak ünlü Amasya Tâmiimi’ni açıklamışlardır. Mustafa Kemal 23 Haziran’da Karabekir’e yolladığı şifreli telgrafta Amasya toplantısı için “Bolşevizmin suret-i telakki ve tecellisi [anlayış ve gerçekleşme biçimi] dahi müzakere edilerek (...) bunun memleket için bir mahzuru [sakıncası] olmayacağı düşünüldü” yazmıştır.²⁵

Bu, olağanüstü bir gelişmedir. Çünkü Havza öncesinde Mustafa Kemal halka açık ya da kapalı hiçbir fikir beyanında Bolşevizme böylesine bir yakınlık göstermemiştir. Biz Mustafa Kemal’in Anadolu’da silahlı mücadele yoluyla kurtuluş fikrine Havza’da Sovyet temsilcisiyle (belki de günler boyu süren) görüşmesinden sonra ikna olduğu sonucuna ulaşmanın mümkün olduğunu düşünüyoruz.

22 Mustafa Kemal 21 Mayıs’ta, yani Samsun’a ayak bastıktan iki gün sonra Kâzım Karabekir’e yazdığı şifrede “Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizliği” dolayısıyla “burada birkaç gün kalmak zarureti”nden söz ediyor. Karabekir’in bahsettiği “birkaç gün” budur. Yolladığı telgraf için bkz. Karabekir, a.g.y., s. 43.

23 A.g.y., s. 43-44.

24 Bu konuda, başka kaynakları da gözden geçirerek etraflı bir tartışma yapan Mehmet Perinçek’e başvurulabilir: Bkz. *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Basım, 2007, s. 28-40.

25 Karabekir, a.g.y., s. 54n. Karabekir’in sunduğu bu belgeyi, Mehmet Perinçek, *Atatürk’ün Bütün Eserleri*’ne atıfla (cilt 3, 2000, s. 114) doğruluyor (a.g.y., s. 40-41).

Bu bakışa destek veren başka birtakım bulgulara da değinmek istiyoruz. Mustafa Kemal 1920'nin son günlerinde Ankara'da Sovyet temsilcisi Upmal Angorski ile gayet gergin bir görüşme yaparken birdenbire "Radek'le özel görüşmelerimiz"den söz ediyor.²⁶ Yukarıda değindik: İttihatçı liderlerle Radek'in görüşmesi alenen bilinen bir tarihi olgudur. Ama Mustafa Kemal'in Radek'le böyle bir görüşmesine dair herhangi bir kayda biz hiçbir yerde rastlamış değiliz. Bunun iki açıklaması olabilir: Ya Mustafa Kemal o anda başka bir Sovyet temsilcisini kast ederek yanlışlıkla Radek'in adını vermiştir, ama bu Radek'in ne kadar önemli bir isim olduğu düşünülünce pek inanılabilecek bir açıklama değildir: Mustafa Kemal daha 40 yaşındadır, yani belleği sapaşağlam olmalıdır. Şayet birini Radek'le karıştırmış olsa bile o kişi de Radek kadar önemli biri olmalıdır, ki bu da başka bir gizli görüşmesi olduğunu ima eder. Ya da Radek'le bir görüşme yapılmıştır, ama nerede ve ne zaman olduğunu bilmiyoruz, çünkü bu görüşme gizli tutulmuştur. Mustafa Kemal Sovyet temsilcisine bunu söylemekte bir sakınca görmemektedir çünkü muhtemelen zaten bildiğini varsaymaktadır. Bilgi İngilizlerden ve/veya saraydan ve/veya Anadolu hareketi içindeki Bolşevik düşmanlarından gizlenmektedir. Ne demek istiyoruz? Burada da aynen Havza olayındaki gibi Sovyetler ile Mustafa Kemal'in ilişkisinde gizlenen bir yan vardır.

Bu dönemde Türkiye'de ve komşusu coğrafyalarda Komintern'in faaliyetleri hakkında doktora araştırması yapan yoldaşımız Burak Sayım'ın elde ettiği iki belge de yine bu tür gizli ilişkilere işaret ediyor. Bunlardan biri İstanbul'daki Fransız işgal güçlerinin istihbarat faaliyetleri sırasında elde ettiği bir bilgiye dairdir. Kutinşev (Fransızca yazılışıyla Koutincheff) adlı bir Sovyet yetkilisinin Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile görüştüğünü belgeliyor.²⁷ İkincisi ise yine aynı Fransız işgal güçlerinin bir başka istihbaratıdır. Yapılan bir şemaya göre, Mustafa Kemal'in 1921 yılında Ankara'da iken yerli komünistlerle ve İstanbul'daki Sovyet misyonu ile yaygın bir temas ağı vardır.²⁸ Bunlar bir uçta buzdağının yalnızca görünen tepesi olabilir, öteki uçta yanlış istihbarat. Söylemek istediğimiz şey şudur: ***Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya temsilcileriyle, hatta Türkiye komünistleriyle ilişkileri üzerinde çok daha fazla belgeye ihtiyacımız var.***

Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya*'da Temmuz 1920'de yayınlanmış bir yazısında da bu döneme ilişkin benzer bir izlenim doğuran bir pasaj vardır:

Geçen Balkan ve son Avrupa kasaplıklarında [Balkan savaşları ve Cihan Harbi kast ediliyor-ss] bahtsız Anadolu rençperlerinin kanının dökülmesine; çılgınca,

26 *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, a.g.y., s. 273.

27 Service Historique de la Défense (SHD - Paris'te bulunan Fransız Askeri Arşivleri), GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 10 Ağustos 1921, Compte-Rendu de Renseignement.

28 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1-4, Les Liaisons des communistes locaux avec Moustapha Kemal. Son ibare "Mustafa Kemal'in yerli komünistlerle bağları" demek. Bu "yerli komünistler" sözüne dikkat edilsin. Bu, biraz sonra söyleyeceklerimizle de önemli bir paralellik taşıyor.

merhametsizce o şekilde muharebeye karşı durmuş iken, Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşık bir yıl önce *bize, Odessa'da iken bildirdiği* isyana razı ve taraftar olduk ve bugün Antanta yağmacılığı karşısında büyük bir cephe açan Kuvayı Milliye ordularının başarısına yardımcı oluyoruz.²⁹

Mustafa Suphi 1919 *Mayıs ayından itibaren* bir süre Odessa'da kalmıştır. Buradaki ifade açıkça düşündürücüdür: “bize, Odessa'da iken bildirdiği” cümlecığı, iki taraf arasında çok somut bir teması ima ediyor. Bu Havza dönemi midir? Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye “isyana” nasıl bildirmiştir? Yazının daha ilerideki bir pasajında Anadolu'nun “inkılapçı amele Rusya'sı” ve Üçüncü Enternasyonal'i “yardıma çağırma” adımını attığı belirtiliyor. Bu da 1919 yaz başında, Amasya ve Erzurum öncesinde Sovyet Rusya'nın, bir temsilcisi ya da Türkiye komünistleri aracılığıyla Mustafa Kemal'e bir güvence verdiğini düşündürüyor.

Bülent Gökay Anadolu hareketini Bolşevizm ve emperyalizm ile ilişkileri içinde incelediği kitabında, Mustafa Suphi'nin bu yazısına atıf yapmamakla birlikte onun Türkiye komünist hareketinin gelişmesine dair TKF'nin kuruluş kongresinde anlattıklarından hareketle, Mustafa Kemal'in Havza'da görüştüğü Sovyet delegasyonunun Mustafa Suphi'nin tam bu dönemde Odessa'dan Anadolu'ya yollanmış olduğu heyetlerden biri olması ihtimaline değinir.³⁰ Bu da bizim yukarıda sorduğumuz soruyu daha da güçlü bir ihtimal kılıyor.

Tartışmalı ve araştırılması gereken çok şey olabilir ama kesin olan bir şey vardır: Mustafa Kemal'in genel olarak halka kararlı biçimde silahlı mücadele azmini açıkladığı ilk belge Amasya Tâmmimi'dir. Bu belge kabul edilirken aynı anda Bolşevikliğin de gerekirse kabul edilebileceği kararı alındığı Mustafa Kemal'in kendi aktarımından bilinmektedir. Biz bu iki veriden Mustafa Kemal'in “sistem içi” tutumunu tam olarak Havza'da terk ettiğini, bunun da Sovyet yetkilisinin (her kimse veya kimlerse) verdiği güvence sayesinde olduğu sonucunun çıkarılabileceğini düşünüyor ve bunu doğrulanması gereken bir *hipotez* olarak ortaya atıyoruz.

Bunun büyük önemi şuradadır. Mustafa Kemal gibi o andan sonra Türkiye'nin kaderi üzerinde onca büyük etki yaratacak bir tarihi şahsiyet, mücadeleye Sovyet desteğiyle ikna olmuş demektir.

29 “Tarihi Vazife”, *Yeni Dünya*, sayı 3-51, 8 Temmuz 1920, aktaran: Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, Genişletilmiş 3. Baskı, 2010, s. 129-130. Vurgu bizim. *Yeni Dünya* Mustafa Suphi yönetiminde Türkiye komünistlerinin 1918 Nisanı'ndan itibaren çıkarttığı yayındır. Bu yazı, Mustafa Suphi'nin *Devrimci Marksizm*'in bu sayısındaki yazıları ve konuşmaları arasında bulunuyor.

30 *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 82. Aynı yazar daha ileri bir tarihte yazdığı bir yapıtında da aynı görüşü belirtmektedir: *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991*, Oxon: Routledge, 2006, s. 17.

İttifakın nesnel temeli: uluslararası iç savaş

Giriş bölümünde belirtmiş olduğumuz gibi, dünya devriminin tekil ülkelerdeki tezahürünün ortaya çıkışında ya da başka bir şekilde söylenirse devrimin ilk merkez üssünden çevreye dalga dalga yayılmasında, nesnel karakterdeki ekonomik, politik, toplumsal, kültürel faktörler ile siyasi önderliğe ve devrimci bilince ilişkin öznel faktörler her bir ülkede farklı oranlarda, farklı bir ağırlıkla, farklı bir bileşimle etki yapar. Ekim devriminin Türkiye'nin Millî Mücadelesi üzerindeki etkisini şimdiye kadar çeşitli açılardan ele aldık. Burada Osmanlı'nın Cihan Harbi sonunda neredeyse bütünüyle işgal altına girmesi ile Rusya içinde daha hızlı bir sınıfsal ayrışmanın sonucu olarak ortaya çıkan Türki (en başta Tatar) burjuvazinin Osmanlı üzerindeki etkileri gibi önemli nesnel faktörlerin yanı sıra her iki tarafta var olan hareketlerde (Rusya'da proletaryanın, Türkiye'de burjuvazinin önderliklerinin) tutum ve politikasında cisimleşen öznel faktörleri de ele aldık. Ama en önemli nesnel faktörü en sona bıraktık. Aslında her iki tarafın önderliklerinin de birbirlerine yaklaşımları çok esaslı bir nesnel durumun bilincine varmalarının ve bunun gereğini yerine getirmelerinin ürünüdür.

Bu nesnel durum, Ekim devriminden sonra dünya politikasının düğümünün emperyalizm ile yeni Sovyet cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde odaklanması, başka her şeyin önem bakımından bunun etrafında dizilmesi, önemini bu ilişkinin içinde tuttuğu yerden kazanmasıdır. Ekim devriminin ardından altı ay sonra başlayan iç savaşta, Beyazlara çoğu emperyalist olmak üzere tam tamına on dört devlet destek vermiştir. Rusya'nın Avrupa kısmında değil Tataristan'da, Kazan'da Çek askerleri çarpışmaktadır! Deyim yerindeyse, bütün Avrasya ana karası çapında yaşanan bir iç savaştır söz konusu olan. 1918-1921 arası, yani Millî Mücadele'nin temellerinin adım adım atıldığı ve Yunanistan işgal güçleriyle savaşın önkoşullarının olduğu dönemde, modern toplumun iki ana sınıfı olan burjuvazi ile proletarya arasında, kendi içinde çelişkili görünen bir terimle söyleyelim, bir **uluslararası iç savaş** yaşanmaktadır.

İşte Türkiye bu uluslararası iç savaşın tarafı olmak zorundadır. Ya genç Sovyet Rusya ile ittifak kuracaktır ya da emperyalizm kendisini dört bir yandan sarmış olacaktır. Çünkü uluslararası iç savaşın bir cephesi de Kafkasya'dır. Burada İngiliz emperyalizmi Ermeni (Taşnak) ve Azeri (Müsavat) milliyetçileriyle ve Gürcü Menşevikleriyle işbirliği yaparak Sovyet Rusya'nın güneybatısını Beyaz güçlerin bir dayanağı haline getirmeye çalışmaktadır. Bunun Millî Mücadele açısından anlamı, sadece Sovyet yardımının gelmesi için Karadeniz limanları arası bir ulaştırma hattından başka hiçbir olanığın kalması değildir; aynı zamanda Doğu Ermenistan'ın Anadolu topraklarına doğru genişlemesi hedefinin İngiliz desteğiyle büyük bir güç kazanması demektir. Hiç unutulmasın, Cihan Harbi döneminde İngiltere hâlâ emperyalizmin önde gelen gücüydü. Bugünün Amerikası'na benzer bir güçten söz ediyoruz.

Esas mücadelenin İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya arasında bir boy ölçüşme

olduğunu, o dönemin İngiliz başbakanı, tarihi ölçekte bile çok önemli bir politikacı olan Lloyd George İngiliz parlamentosunda şöyle ifade etmiştir: “Türkiye’ye karşı yapılan hareket Türk-İngiliz, Türk-Yunan hareketi değildir. Bu doğrudan doğruya Rusya ile İngiltere arasında bir mücadeleden ibarettir.”³¹

Mustafa Kemal Anadolu hareketinin önderi olarak bunun Türkiye üzerindeki etkisini 1920 başında saptamıştır. Millî Mücadele terminolojisinde bunun adı “Kafkas Seddi” sorunudur. Mustafa Kemal, 6 Şubat 1920’de yolladığı bir şifre ile bu meselenin hayati olduğunu dile getiriyordu:

Bolşeviklerle Türkler arasını Kafkas milletleriyle kat etmek [kesmek] plânını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki Şimalî [Kuzey] Kafkas hükümetlerinin istiklâlini tasdik ederek onları celp ettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emr-i vaki [oldu bitti] yapmak için her suretle teşvik ve takviye etmektedirler. Bundan maada [Ayrıca] bizzat kuvvet sevkine de başlamışlardır ki bu kuvvet tesiriyle hem bolşeviklerle müsademeyi [çatışmayı] tersi etmek³² hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle bolşeviklerin herhangi bir temaslarını men ve murakabe eylemek [engellemek ve denetim altına almak] fikrindedirler. (...) Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı; kat’î bir sed vaziyeti almasıyla memleketimiz mahzur³³ kalırsa Türkiye için icab-ı mukavemet esasından yıkılmış olur [direnişin gerekleri temelinden çökmüş olur]. (...)

Binaenaleyh [Dolayısıyla] Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye’nin mahv-ı katîsi proje addedip [kesin mahvı projesi olarak kabul edip] bu seddi düvel-i itilâfiyeye [İtilaf devletlerine] yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri de göze aldirmek mecburiyetindeyizdir.³⁴

Burjuvazi ile proletaryanın uluslararası iç savaşı Türkiye’den bakılınca tam tamına böyle görünmektedir. Ama işte bu, Millî Mücadelede Sovyet-Türk ittifakının maddi nesnel temelini oluşturuyor.

Bu öylesine doğrudur ki, Azerbaycan’ın Nisan 1920’de Sovyetleştirilmesinde Bakû ve Azerbaycan halkı ile Kızıl Ordu’nun yanı sıra, Mustafa Kemal’in Sivas Kongresi’nden sonra Sovyetlerle temas için yolladığı ve o sırada Müsavat hükümetinin destekçisi olarak Bakû’de bulunan Halil Paşa’nın Türk ordusunun desteğini Sovyetleşme yönünde kullanması önemli bir rol oynamıştır.³⁵ Neden? Çünkü Anadolu bu tarihte Kafkas Seddi’ni

31 Aktaran Akal, a.g.y., s. 29.

32 Yanlış dizilmiş, “tevsi etmek” yani “genişletmek” olmalıydı.

33 Yanlış dizilmiş, “mahsur” yani “yalıtılmış” olmalıydı. “Mahzur” sakınca demektir ve burada yeri yoktur.

34 Karabekir, a.g.y., s. 150-51.

35 Devrim başladı mı ne kadar karmaşık süreçler yaşanabileceği, olmadık güçlerin devrim içinde

engellenen stratejik bir önemi olduğuna inanmış durumdaydı. Bundan belki daha da ironik olanı, Halil Paşa ile yine Anadolu'nun temsilcisi olarak Azerbaycan'a gönderilmiş olan Dr. Fuat Sabit'in, Azerbaycan'ın hemen ardından, bu sefer Kuzey Kafkasya'da bir başka Müslüman halkın yaşadığı Dağıstan'ın Sovyetleştirilmesi için Kızıl Ordu ile birlikte savaşmış olmalarıdır!

İşte devrimler böyle karmaşık süreçler içerir. Bir şeyin tam karşıtına dönüşüne bile tanık olabiliriz diyalektik gelişmenin yasalarına uygun olarak. Devrimi sadece belirli bir anda bir sınıfın ayaklanmasının zafere ulaşmasına indirgemek, siyasi süreçlerin sonsuz çeşitliliğini ve karmaşıklığını anlayamamak demektir. Merkezinde ayaklanma vardır ama çevresi siyasi hayatın bambaşka kalıplarıyla örülmüş ve örtülmüştür.

2. İkili iktidar

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrası, Mustafa Kemal İstanbul'da geçirdiği altı ay boyunca İngilizlerin gözüne girmeye çalışır, padişahı koparılabilecek bir bakanlığın yolunu gözler ve prenseslerle şansını denerken, Anadolu ve Rumeli'de siyasi hayat dev bir sarsıntı ve hareketlilik içindeydi. Ne oluyorsa İstanbul dışında oluyordu. Hani klasik deyişte "Edirne'den Kars'a" denir ya. Kelime kelimesine öyle, Rumeli'nin en batısında Edirne'den Anadolu'nun en doğusunda Kars'a kadar Türkiye topraklarının Osmanlı'dan geri kalan bölümlerinde halk (ya da daha doğrusu halkın bir bölümü) örgütleniyordu: Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri kuruluyordu.³⁶ Esas olarak dört bölgeye ayrılabilirdi bu cemiyetler: Batı'da Rumeli ve Paşaeli olarak anılan Avrupa kıtasındaki bölge ile Ege; Doğu'da başta Trabzon ve Erzurum olmak üzere bugünün 36 ilini kapsayan Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ile Kafkasya'nın geleneksel olarak Türkleşmiş yöreleri (Kars, Ardahan, Artvin vb.) Amaç Türklerin çoğunlukta oldukları bu yörelerin ülke toprağı olmaktan çıkmasını engellemektir.

Yani 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a ayak basmadan çok önce, neredeyse hemen Mondros'un ertesinde halk yöresel olarak ülkenin işgaline karşı örgütlenmeye başlamıştı.

müttefik olarak davranabileceği, savaş, diplomasi ve ince politik taktiklerin devrimin bir parçası olmak zorunda olduğu meselesine bu yazının gelecek sayıda yayınlanacak ikinci bölümünde ayrıntılı olarak değineceğiz. Ama buradaki ironiye özellikle dikkat edilsin. Kızıl Ordu'nun müttefikleri olarak davranan, Enver Paşa'nın amcası olan, aynı zamanda ironik olarak Mustafa Kemal'in elçisi konumunda bulunan Halil Paşa'dır. Bunlar komünizmin yayılmasına karşı başka koşullar altında ölümüne mücadele edecek karakterde tarihi şahsiyetlerdir. Buna benzer bir durumun Başkırtdistan'ın Sovyetleşmesi sürecinde yaşandığına, Lenin'in Zeki Velidov (daha sonra Zeki Velidi Togan) adlı aşırı sağcı, milliyetçi bir Başkırt önderiyle ittifak yaparak Başkırt Özerk Cumhuriyeti'nin federasyona katılmasını sağladığına başka bir yazımızda değinmiştik. Bkz. "Müslüman halkların Ekimi", a.g.y., s. 165-67.

36 En genç kuşaklara "hukuk" sözcüğünün burada "haklar" anlamına geldiğini hatırlatmak gerekebilir. "Cemiyet" sözcüğü ise elbette bu bağlamda dernek demektir.

Yerel Kongre İktidarları dönemi

Anayasa hukukçusu Bülent Tanör bu olguyu “Yerel Kongre İktidarları” olarak nitelemiştir.³⁷ Tanör’ün amacı, Millî Mücadele’nin Mustafa Kemal çevresinde odaklanan, onu yücelterek zaferin kazanılmasını neredeyse bütünüyle onun hasletlerine bağlayan ve birçok gerçeği gizleyen, *Nutuk* merkezli resmi tarihine, ne Millî Mücadele’ye ne de Mustafa Kemal’e husumet beslemeyen, tam tersine her ikisini de tarihi bir perspektifle destekleyen bir alternatif tarihyazımının temellerini atmaktır. Kendisi tarihçi değildir, en teknik tarih çalışması gibi olan *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)* çalışması bile ilk kaynaklardan değil, Millî Mücadele döneminin genel ve yerel tarihini anlatan uzman kitaplardan süzölmüş bir ikincil çalışmadır. Tanör Marksist kökenli olmakla birlikte, Marksist dönemdeki Aydınlık ekolü Maoizminin etkisinde Kemalizme de sempati duyan bir aydındır. Hayatının son yıllarındaki (1980’li ve 90’lı yıllar) ideolojik atmosferin etkisi dolayısıyla, burada ele alınan çalışmalarında sivil toplumcu (sol liberal) metodolojinin izleri de görülmektedir. Ama kongre iktidarlarına ilişkin çalışması, bizce yanlış olan bazı yargılarla bezeli olsa da, Türkiye’nin düşünce hayatında, Millî Mücadele üzerindeki tartışmalar bakımından çok önemli bir katkı olarak kalacaktır.

Bu cemiyetlerin de bunların topladığı yerel kongrelerin de varlığı elbette Tanör’den önce de biliniyor ve resmi tarih çalışmalarına, hatta okul kitaplarına dahi girecek kadar yaygın tartışılıyordu. Tanör’ün vurguladığı en başta şu olmuştur: 19 Mayıs’tan sonra Mustafa Kemal Anadolu hareketini örgütlemeye girişmeden **önce**, Anadolu’da (ve Rumeli’de) yerel halkın örgütlediği yaygın bir direniş ağı zaten oluşmaya başlamıştı. Ve bu ağ bir bakıma sarayın iktidarından bağımsız, hatta ona alternatif bir iktidar yapıları dizisi oluşturuyordu. Elden geldiğince özetleyerek anlatalım.

1918’den 1920’ye dek Anadolu’da ve Rumeli’de 30’a yakın kongre düzenlenmiştir. Bunların bazıları bütünüyle yereldir, bazıları ise çalışmaları bir bölge çapında merkezileştirilmeyi hedeflemiştir.³⁸ Bu bölgesel merkezileştirmeyi hedefleyen kongreler, Rumeli için Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi (Mayıs 1920), Ege için Alaşehir Kongresi (Ağustos 1919), Doğu Anadolu için ünlü Erzurum Kongresi (Temmuz-Ağustos 1919), Kafkasya (o dönemde kullanılan terminoloji ile “Şark Hudut” bölgesi) için Büyük Kars Kongresi’dir (Ocak 1919). Bunlardan Büyük Edirne Kongresi’ne 238 temsilci, Alaşehir’e

37 Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: AFA, 1992. Bu kitap tarihi bilgi bakımından bir monografi olarak çok daha değerli olmakla birlikte, Tanör’ün bugün çok daha yaygın olarak okunan, baskı üzerine baskı yapan kitapları ise, verdiği bir dizi konferanstan derlenmiştir ve *Kurtuluş* ve *Kuruluş* başlıklarını taşır. Bunlardan ilki “kongre iktidarları” dönemini de içerir biçimde Millî Mücadele’nin gelişmesini bir bütün olarak ele aldığı için bizim buradaki konumuz açısından önem taşır. Öteki ise Millî Mücadele zafere ulaştıktan sonra yeni devletin kuruluş sürecini ele alır. Bizim bu yazıdaki konumuz açısından önemi ikincildir. Tanör’ü 2002’de, çok erken sayılması gereken bir yaşta yitirmiş bulunuyoruz. Belirtmeden geçmeyelim: Siyasi farklarımıza rağmen, kendisi çok yakın kişisel dostumuzdu.

38 Kongrelerin şimdilik bilindiği kadarıyla tam bir listesi için bkz. Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 22.

46, Erzurum'a 56, Büyük Kars Kongresi'ne ise 131 delege katılmıştır. Alaşehir'de delege katılımının düşük olmasının bu kongrenin 15 Mayıs'tan itibaren bir dizi yöresi Yunan ordularının işgali altına düşmüş olan Ege bölgesinin çalışmalarını merkezileştirmek amacıyla toplanmış olmasıyla doğrudan ilişkisi olmalıdır. Bu istisnai durumun dışında, bu kongreler çoğunlukla yüksek temsil gücü içeren toplantılardır.

Tanör'ün vurgulu biçimde ortaya koyduğu önemli bir nokta, cemiyetlerin öncelikle Yunan ve Ermeni işgali ihtimaline (bir süre sonra bu ihtimal bazı bölgelerde bir olgu haline gelmiştir) karşı kurulmuş olmasıdır. Bunun önemi şuradan geliyor: Millî Mücadele'yi dört başı mamur bir anti-emperyalist direniş, bir "ulusal kurtuluş savaşı" olarak yüceltmeye çalışanlar, Millî Mücadele'deki "millî" sözcüğünün Anadolu (ve Rumeli) halklarının kendi aralarındaki "millî" bir savaş anlamını da içerdiğini böylelikle gizlemeye çalışırlar. Oysa Tanör'ün vurguladığı, müdafaa-i hukukun önce Anadolu'nun diğer milletlerine karşı, özellikle de Cihan Harbi'nde yaşanan Ermeni soykırımı ve Rum, Süryani vb. halklara uygulanan tehcir sırasında ailelerin toprak ve mülküne el konulmasından yararlanan Müslüman hâkim sınıf unsurlarının elde ettiği bu ganimeti koruması kaygısına yaslandığıdır.³⁹ Ne var ki, emperyalist devletler bu Anadolu halklarını kendi işgallerinin ve Türkiye'yi parçalamanın gerekçesi, mazereti haline getirdiği ölçüde, "millî"nin anlamı giderek en azından nesnel boyutuyla anti-emperyalist bir karakter de kazanmaya başlamıştır.

Kongre iktidarlarının sınıf yapısı

Kongre ve cemiyetler şayet burada açıkça ortaya çıktığı ve aşağıda ikili iktidarın daha ileri aşamalarında da göreceğimiz gibi Millî Mücadele'nin çekirdeği, **kendiliğinden** tabanı ise, bunların sınıf yapısı, Millî Mücadele'nin sınıf karakterini kavrayabilmek, onun temsil ettiği ihtilalin ne tür bir ihtilal olduğunu anlayabilmek bakımından büyük önem taşıyor. Geçmişinde Marksizm olduğu için Tanör de bu sorunu görmezden gelmiyor.

Gerek cemiyetler, gerekse onların örgütlediği kongreler, üst sınıflara ait, onların çıkarlarını savunmak üzere kurulmuş örgütlerdir. Tanör'ün araştırmaları ışığında ulaştığı sonuç berraktır: "Örgütlenmenin başını çeken eşraf, serbest meslek sahipleri, aydınlar, ulema, tüccar, esnaf, din adamları gibi kategoriler olmuştur."⁴⁰ Buna cemiyetlerden kongrelere yollanan delegelerin sınıf karakterini ekleyelim: "Kuşkusuz, kongreler çevresinde oluşan seçim ve temsil ağı, genellikle varlıklı ve okur-yazar tabakaları içermekte, **yoksul ve emekçi katmanları dışlamaktadır**. Kongre hareketlerinin orta sınıf karakterli (eşraf, aydınlar, tüccar, serbest meslek sahipleri, vb.) oluşları, burada bir kez daha hatırlanmalıdır."⁴¹

39 Bkz. özellikle a.g.y., s. 33-35.

40 A.g.y., s. 52.

41 A.g.y., s. 65. Vurgu sonradan.

Sınıflar üzerinde duran Sovyet kökenli bir tarihçi ise Erzurum ve Sivas kongrelerinin sınıf bileşimini şöyle betimliyor: “Erzurum Kongresi’nde olduğu gibi, burada da [Sivas Kongresi’nde] varlıklı sınıfların temsilcileri, büyük toprak sahipleri, tüccarlar, şeyhler, mollalar, küçük ve orta tacirler, subaylar, memurlar, hekimler, gazeteciler, hukukçular, öğretmenler ve İstanbul ticaret burjuvazisinin temsilcileri bulunmaktaydı.”⁴² Görüldüğü gibi, bazı mesleklerin eklenmesi dışında iki yazarın kongre hareketinin sınıf yapısı konusundaki teşhisi örtüşmektedir. Biz tartışmamızı Tanör’ün saptamaları temelinde yürüteceğiz.

Burada biraz ayrıntıya girip Tanör’ün aşırı genel geçer biçimde öne sürdüğü fikirleri ayırtlandırmalıyız. Bir kere “orta sınıf” kavramını soylular sınıfına karşı burjuvazi için kullanan Batı Avrupa yaklaşımından da, çok zengin veya çok yoksul olmayan herkesi “orta sınıf”ta toplayan Amerikan sosyolojisinin etkisinden de kurtulmamız gerekir. Yukarıda sayılan kategorilerden sadece “esnaf” ve bir ölçüde “serbest meslek sahipleri” orta sınıf olarak anılabilir. Kongrelerin belkemiğini oluşturan (yeni edinilmiş mülklerini Ermeni ve Rumlara yeniden yitirmek istemeyen) her türden büyük toprak sahibi (ister Ege’de ve Çukurova’da olduğu gibi artık kapitalist dünya pazarı için üretim yapıyor olsun, ister başka yörelerde olduğu gibi daha geleneksel ilişkiler içinde) yahut gayrimüslimlerin fabrikalarını, mağazalarını, hanlarını, köşklerini zorla ya da ucuza alarak elde etmiş eşraf ve tüccar, “orta sınıf” falan değildir. Ya düpedüz yeni yetme burjuvadır ya da burjuva ile kapitalizm öncesi hâkim sınıflar arasında melez bir kategori. Bunlara Kürt toplumunun kapitalizm öncesi yapılarından gelen ağaları ve aşiret reislerini katar, bunların ideologları olarak şihlari, meleleri de eklerseniz, hâkim sınıfların tam bir yelpazesini elde etmiş olursunuz.

Şihlari ve meleler dedik. “Ulema” ve “din adamları” kategorisi, bu sınıfların ikincisinin ideolojik alandaki temsilcisi, deyim yerindeyse onların “aydınları”dır. Daha somut bir belirlenime tabi tutulmadan “aydın”lar olarak kullanılan kategori ise bu durumda burjuvazinin düşünce dünyasının temsilcileri, onun paralı ideologlarıdır. “Aydınlari” denildiğinde her zaman “kimin aydınari” diye sormak gerekir. Marx’ın dediğı gibi, “ekonomi politikçiler burjuvazinin, komünistler ise proletaryanın” teorisyenleri, yani aydınlarıdır.

Geriyeye burada sözü edilenler arasında iki gerçek “orta sınıf”, yani küçük burjuva katman kalıyor. “Serbest meslek sahipleri” yani doktorlar, avukatlar, mühendisler ve benzerleri ve “esnaf”. İlki, küçük burjuvazinin modern kanadının, birey veya aile olarak yükselişini, eski rejimle karşılaştırıldığında kapitalist toplumda daha kolay sağlayabilecek olan bireylerinden oluştuğı için (ve daha ideolojik-kültürel nedenlerle de “asri hayat”a bağlı olduğu için) 18. yüzyılın Amerikan ve Fransız devrimlerinden beri burjuva devrimlerinde burjuvazinin kadrolarının önemli bir kesimini oluşturmuştur. Kapitalizme

42 Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, İstanbul: Epsilon, 3. Baskı, 2007, s. 91.

daha geç gelen ülkelerde özellikle hekimler burjuva hareketlerinde (örneğin İttihat ve Terakki kadroları içinde) önemli bir yer tutmuşlardır.

Bu tartışmadan Millî Mücadele'nin sınıf temeli konusunda üç sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, sık sık yapıldığı gibi, Anadolu hareketi merkezileştikten sonra Osmanlı paşalarının ve diğer subayların bu mücadelede ön planda olmasından hareketle Millî Mücadele'yi ya da (söyleyenin meşrebine göre) devrimi halktan ayrı, sivil-asker ya da sadece asker bir aydınlar zümresinin gerçekleştirdiğini söylemek düpedüz saçmadır. Kongre hareketinin yukarıda ele alınan sınıf yapısı, paşaların üzerine bastığı zeminin toplum içinde var olan sınıfların, en başta da (Kürt bölgeleri dışında) gelişmekte olan kapitalizmin ürünü olan sınıfların aktif rol aldığı bir zemin olduğunu açıkça göstermektedir. Devrimler sınıfların (burjuvazi veya proletarya) hegemonyası altında yapılır, ama devrimin önde gelen liderleri veya kadroları ille parabalaları ya da elleri nasırlı işçiler değildir.

İkincisi, Bülent Tanör'ün bütün bunları saydıktan ve köylülüğün ya da o gün olduğu kadarıyla işçi sınıfının devrimin organlarında yeri olmadığını vurguladıktan sonra bunları "aşağıdan yukarı (...) sivil yapılar"⁴³ olarak nitelemesi kabul edilemez bir nitelik taşımaktadır. Yerel kongre iktidarları doğrudan doğruya toplumun eski ve yeni hâkim sınıflarından oluştuğuna göre, nasıl olur da bunların "aşağıdan yukarı" doğru biçimlendiğini söyleyebiliriz? Burada Tanör'ün 1980'li yıllarda Türkiye solunda yayılmış olan sivil toplumcu (sol liberal) görüşlerden etkilenmiş olduğu, kaynağı devlette olmayan her şeye, sınıf konumundan bağımsız olarak "aşağıdan" yaftası vurabildiği görülüyor. Ama aynı Tanör, yerel kongreleri sivil toplum örgütü yerine koyduktan sonra bu sefer de 1980 öncesi Maoist görüşlerine dönerek Türkiye'de yaşanan süreci bir "milli demokratik devrim"⁴⁴ olarak tanımlayabiliyor. Dostumuz Tanör'ün Türkiye aydınınının son yarım yüzyılda yaşadığı yarılmış düşünce dünyasını ve kafa karışıklığını kendi verimli düşüncesinde cisimleştirmiş olması ne kadar ilginç!

Üçüncüsü, burada ortaya konulan bulgular, "demokratik devrim" düşüncesinin tam tersine, bizim 1980'li yılların ikinci yarısı ile 1990'lı yılların başında *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* kitabımızda savunduğumuz görüşün doğruluğunu bir kez daha teyit etmektedir. Biz Türkiye'de yaşanan ikinci burjuva devriminin, ilkinden (yani 1908 Hürriyet devriminden) farklı olarak özel bir anlamda "tepeden devrim" olduğunu söylüyoruz. Neden özel bir anlamda? Çünkü "tepeden devrim" kavramı Engels tarafından kapitalizm öncesi bir devletin ülkesini, en çok uluslararası rekabetin yıkıcı etkisinden korunabilmek amacıyla kapitalistleştirilmesi için kullanılmıştır. Her ikisi de 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen, Almanya'da Junker kapitalizmi ve Japonya'da Meiji Restorasyonu tipik örneklerdir. Ülkeyi eski üretim tarzının hâkim sınıflarıyla ittifak içinde ve onların çıkar-

43 Tanör, *Kurtuluş*, a.g.y., s. 74.

44 A.g.y., s. 52.

larına olanaklı en düşük düzeyde dokunarak kapitalistleştirme çabasıdır bu. Başka bir formülasyonla politik devrim olmaksızın sosyal devrim. Oysa Türkiye’de politik devrim olmuştur. Sadece Hürriyet devrimi değil Millî Mücadele de bir ihtilal karakteri taşır. Öyleyse, Türkiye’de tepeden devrim politik devrimi yalnızca üst sınıfların yaptığı, eski düzenin hâkim sınıflarının da sürece mümkün olduğunca katıldığı, bu yüzden sosyal devrimin de belirli özellikler gösterdiği kendine özgü bir tepeden devrimdir. **Devrimi devlet yaptı anlamında değil.** Salt bu yanlış anlayışla karışabildiği için “tepeden devrim” terminolojisi sakıncalı olabiliyor. Bu yüzden kitapta da vurguladığımız bir terimi kullanmayı çok daha doğru buluyoruz: Türkiye’nin ikinci burjuva devrimi **kitlesiz bir devrim** olarak nitelenmelidir.⁴⁵

Şunu da ekleyerek bu tartışmayı kapatalım: Tanör’ün “milli demokratik devrim”inin anlamı siyasi demokrasinin var olup olmaması ile ilgili değildir. Kitlelerin, özellikle de değişen ağırlıklarla işçi sınıfının ve köylülüğün devrimin içinde var olup olmaması ile ilgilidir. Oradaki “demokratik” sıfatı, devrimci burjuvazinin alt sınıfları, emekçi sınıfları eski rejime karşı seferber etmekten kaçınmadığını anlatır. Türkiye’de bu olmamış, hatta devrimci burjuvazi, bu yazının gelecek sayıda yayınlanacak bölümünde göreceğimiz gibi, bunu bilinçli olarak engellemiştir.

Yerel kongrelerin diyalektik gelişiminin ürünü olarak Ankara hükümeti

Yerel kongreler elbette Osmanlı devletine ve saltanata karşı kendilerini birer alternatif olarak sunmakla başlamadılar mücadelelerine. Ama tarihin o andaki diyalektik gelişme çizgisi, onları adım adım o devletin karşısında bir konuma sürükledi. Başlangıçta, sadece **içerik** bakımından Osmanlı devletinden ayrılıyorlardı. Osmanlı tebaası olarak örgütlenmeye girişmişlerdi, ama tâbi oldukları devlet İngiliz emperyalizmi başta olmak üzere galiplere boyun eğmiş durumda idi. Oysa yerel kongrelerin bütün varlık nedeni yenilginin sonucunda, her bir kongrenin kurulduğu yörenin halkının köleleşmesini engellemkti. Bu onları, böyle fikirlere sahip olmasalar bile giderek kendilerini devletin yerine koymaya, yani **biçim** olarak da Osmanlı’dan farklı bir konuma doğru hareket etmeye itiyordu. Yerel kongreler bu zorunluluk altında adım adım “devlet öncesi” (proto-devlet) tarzı bir örgütlenmeye geçmek zorunda kalıyorlardı.

Cemiyetler “haklarını”, yani eldeki kazanımlarını savunma amacıyla bir araya gelen insanlar topluluğu idi. Bunların yöreden, sonra da bölgeden seçtikleri temsilciler kongreler olarak toplanıyor, yasama organı türü bir işlev görüyorlardı. Görevleri belirledikten, bunun yöntemlerini saptadıktan sonra bu görevleri yerine getirecek heyetleri seçiyorlar-

⁴⁵ Bütün bu argüman için bkz. *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., Bölüm 1: “Cumhuriyet’in Kuruluşu: Kitlesiz Burjuva Devrimi”, özellikle “Kemalist Devrimin Doğası” alt bölümü, s. 90-103.

dı. Bunlara “heyet-i temsiliye” (temsil heyeti) deniyordu. Kongreler yasama organı ise heyet-i temsiliyeler yürütme organı idi. Bunlar önce yörenin, merkezileştirme arttıkça da bölgenin hemen hemen bütün işlerinin yürütülmesini üstlenmeye başlıyorlardı. Tanör, yerel kongrelerin kendilerini yetkili saydıkları alanları şöyle özetliyor: “Yerel kongrelerin ve bunların organlarının almış oldukları kararlar çok yönlü ve çeşitlidir. Kararların bir devletin görev ve faaliyet alanına giren hemen her konuya ilişkin oldukları görülmektedir. En belli başlı kalemler, savunma, maliye, kamu düzeni, güvenlik, suç ve ceza, ekonomik ve sosyal yaşam, idare, siyaset ve diplomasi konularıyla ilgilidir.”⁴⁶ Başka bir noktada ise şöyle diyor yazar: “Verilen örnekler, Mütareke döneminde devlet dışı birtakım kuruluşların (Cemiyet, Kongre, Şura), aslında ancak devlet organlarından beklenebilecek birtakım kararları aldıklarını, adeta *devlet yetkileri* kullandıklarını göstermektedir.”⁴⁷ Bu sayılan alanlar hep birlikte düşünüldüğünde bunlara neden “devlet öncesi” nitelemesini uygun gördüğümüzü izaha gerek var mıdır? En önemlisi elbette her devletin en önemli özelliği olan silahlı birlikler kurma yetkisidir. Kongre iktidarları çok erken bir aşamadan itibaren Müslüman halkların haklarını korumak üzere silahlı birliklerin kurulmasına başvuruyor. Kuva-yı Milliye olarak anılan güçler işte bu birliklerin ta kendisidir.

Görüldüğü gibi kongreler önce emperyalizmin Mondros ile kazandığı üstünlüğe karşı saraydan ve onun hükümetlerinden farklı bir tutum aldıkları için bu onları gittikçe daha çok alanda devletin sürdürdüğü politikadan uzaklaştırıyor. Bu uzaklaşma da onlara gittikçe daha çok devlet organları oluşturmayı dayatıyor. Bu gelişmenin diyalektiği, kongre iktidarlarını adım adım devletleşmeye sevk edecektir. Özellikle uç bölgelerde, yani batıda Rumeli’nde, doğuda ise Kars ve havalisinde Osmanlı devletinden bağımsızlaşma yolunda açık seçik eğilimler dahi ortaya çıkmıştır. En uç örnek Şark Hudut bölgesinde kurulan şûra devletçikleridir. Burada Sovyet Rusya’nın komşusu olan bir bölgede olduğumuzdan seçilen kelime (“şûra”) bile “sovyet” kelimesinin dönemin Türkçesindeki karşılığıdır. Büyük Kars Kongresi Ocak 1919 kadar erken bir dönemde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatı’nı [Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti] kurmuştur. Görüldüğü gibi, “geçici” sıfatıyla yumuşatılmış olsa bile bir hükümet söz konusudur. Bu kongre 18 maddelik bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (o zamanın terminolojisiyle Anayasa) yapmış, bir Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi) kurmuştur. Dikkat edilmesi gereken bir nokta, bu mebuslar arasında Rus ve Rum azınlıkların temsilcilerinin de bulunmasıdır! Tanör haklı olarak bütün bunların tarihi anlamını da vurguluyor: “Büyük Kars Kongresi’nin Meclisleşmesi olayı ileriye dönük bir anlam da kazanmakta, TBMM’nin doğumu olayının (23 Nisan 1920), yalnız Mustafa Kemal’in inisiyatifıyla açıklanmasının yeterli olmadığını, bunun 1918-1920 döneminin siyasal ve toplumsal alanda en önemli olgusu olan ‘Kongrelerden’ çıktığını ortaya koymaktadır.”⁴⁸

46 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 83.

47 Ag.y., s. 93, vurgu aslında.

48 A.g.y., s. 108-109.

Biz daha da açık söyleyelim: Yeni devletin oluşumunun mantığı, Mustafa Kemal'in kafasından çıkmamıştır. Günün ihtiyaçları karşısında pratik içinde toplumun kendi içinden geliştirdiği biçimlerin ulaştığı daha yüksek bir doruktan başka bir şey değildir. Aslında Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması fikrini açıkça ilk dile getiren de çok erken bir tarihte Kâzım Karabekir olmuştur. 5 Ağustos 1335 (1919) tarihinde Harbiye Nezareti'ne [Savunma Bakanlığı] yolladığı telgrafta şöyle yazıyor:

Ve hatta eğer şeraiti hazıra [var olan koşullar] içinde meclis-i millînin Dersaadet'te kuva-yı ecnebiye [yabancı güçler] karşısında toplanması mahzurlu görülmek yüzünden bu lâzime-i meşrute [anayasal gereklilik] şimdiye kadar tehir buyurulmuş [ertelenmiş] ise Anadolu'nun Bab-ı Âlice tasvip [onaylanacak] ve nezd-i ulya-yı cenab-ı şehri-yaride irade buyurulacak [padişah tarafından emredilecek] bir mahallinde toplanması sözlerinin bile söylenmekte olduğunu sırf saika-i vatanperverî [yurtsever saikler] ve vazife-yi mevkiim [makam görevim] dolayısıyla arz eyliyorum.

Harbiye Nezareti'ne söylenti aktarır kılığında yaptığı önerinin arkasında yatan gerçek niyeti Karabekir şöyle izah ediyor:

Burada hakikat-i hali tasvirle beraber meclis-i meb'usan yerine meclis-i millî ve mebuslar yerine milletvekilleri tabirlerini kullandım. Meclis-i Millî'nin Anadolu'da toplanması fikrini de ortaya attım. Bu şifremi Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler'e de keşidesinden [çekilmesinden] evvel okudum, pek muvafık buldular. Keşidesinden sonra kongre ânlarına ve müdafaa-i hukuk merkezine de okudum, fevkalâde takdir ettiler. "Mâzi, hal ve istikbal bir çerçeve içinde" dediler.⁴⁹

Aşağıda göreceğiz ki, Büyük Millet Meclisi'nin kuvvetler birliği ilkesi de kongrelerin kendi bağrından kaynaklanan bir ilkedir.

Nihayet, cumhuriyet biçimi bile Kars'tan kaynaklanmıştır. 1 Mart 1919'da toplanan Meclis-i Mebusan, 25 Mart tarihinde hem hükümetin "geçici" olmaktan çıkıp "daimi" hale getirilmesini, hem de rejimin bir cumhuriyet olarak ilan edilmesini karar altına almıştır. Böylece adı Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi halini almıştır. Üstelik, eski "Osmanlı" adı yerine Türkiye'den veya Türkiye devletinden söz edilmektedir.⁵⁰ Kısacası, burada Millî Mücadele'nin bütün programı yazılıdır.

Şimdi, bu varılan aşamadan Ankara hükümetine geçişin nasıl gerçekleştiğini, bütün bu diyalektiğe yeni bir unsur katarak inceleyelim: Bu yeni unsur, daha önceki devletin, yani Osmanlı'nın yönetici kadrolarından gelmekle birlikte, İngiliz emperyalizmi-

49 Karabekir, *İstiklâl Harbi'nin Esasları*, a.g.y., s. 69-70.

50 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 112-113.

nin ayakları altında sürünmektense büyük bir mücadeleye girmekten yana olan, Millî Mücadele'nin zorunluluğuna inanan kadrolardır. Bunların yaptığı, neredeyse bütün ülke çapında var olan bir hareketi merkezileştirmek ve içeride ve dışarıda meşrulaştırmaktır. Artık, önce kongre iktidarları tarafından yaratılmış olan ikili iktidar durumunun niteliksel olarak farklı bir dönemine geçiyoruz.

Merkezleşme

Buraya kadar Anadolu'da Millî Mücadele'nin altyapısının Mustafa Kemal İstanbul'da oyalanırken zaten atılmış olduğunu, onun Samsun'a çıktığı aşamada bir iradenin, örgütlenmenin ve silahlanmanın ülke çapında bir ikili iktidar durumuna adım adım yol açmış olduğunu görmüş olduk. Buradan itibaren elbette Mustafa Kemal bir önder olarak işin içine girecektir, ama unutulmasın, henüz sadece bütün bir önderlik ekibinin bir dizi unsurdan biri olarak. Mustafa Kemal'in yanı sıra, bu ekibin içinde en başta Kâzım Karabekir olmak üzere, Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Ali Fuat (Başgil) gibi unsurlar da vardır. Bunlara daha sonra Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) gibi subaylar da katılacaktır. Ayrıca göreceğiz ki, bu önderlik de çok uzun süre tek önderlik olamayacaktır. Yani Mustafa Kemal hiçbir anlamda, ne taraftarları arasında, ne rakipleri karşısında tek başına önder değildir. Yukarıda sözünü ettiğimiz subay grubu içinde bile özelliği esas olarak bunlar arasında en yüksek rütbeye ve kıdeme sahip subay olmasından, bir de Çanakkale'de elde ettiği başarının kendisine sağladığı itibardan kaynaklanmaktadır. Ortada başka hiçbir özellik yoktur. Çünkü Mustafa Kemal'in geçmişinde etkileyici bir devrimci önderlik faaliyeti yoktur henüz.

Bu ekibin çözümünü sağladığı çelişki şudur: Anadolu (ve Rumeli) hareketi yeni bir devlet çizgisi ve hedefi yaratmıştır, ama henüz ülkenin bütününde böyle bir devletin yapılarını oluşturamamıştır. En ileri gittiği yerlerde dahi bölgesel karakterde kalmıştır. İşte eski rejimin içinden gelmekle birlikte ondan kopan kadroların büyük atılımı, bu merkezleşmeyi sağlamak olmuştur. Bunun ilk adımı Amasya Tâlimi'nde atılmıştır. Kapalı bir komutanlar toplantısının ürünü olarak çıkartılan bu genelgenin 3. maddesindeki şu cümle çok açıktır: "Milletin istiklalini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır."⁵¹ Yukarıda Amasya Tâlimi'nin aynı zamanda gerektiği takdirde Bolşevikliğin kabul edileceği üzerinde anlaşan bir komutanlar heyeti tarafından kaleme alındığı, bunun da Mustafa Kemal'in Amasya'yı önceleyen Havza döneminde Sovyet Rusya'nın bir veya birkaç temsilcisinden güvence almasının ürünü olmasının doğal bir sonucu olarak görülebileceğine işaret etmiştik. Böylece, Amasya'da iki damar birleşmektedir. Sovyet desteğiyle pa-dışahtan kopan bir yeni devlet çizgisi, emperyalizme karşı açık mücadeleye geçecektir.

Bunu Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas (4-11 Eylül 1919)

51 Tanör, *Kurtuluş*, a.g.y., s. 90.

Kongreleri'nin izlediğini biliyoruz. Zaten uzun olan bir yazıda bir de bunların ayrıntılarına elbette girmeyeceğiz. Ama birkaç noktanın altını çizelim. İlki, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde Mustafa Kemal'in hiçbir dahlinin olmamasıdır. Bu kongre esas olarak Trabzon ve Erzurum cemiyetlerinin girişimiyle düzenlenmiş, Amasya toplantısının ürünü olan subay grubu, en başta Mustafa Kemal, bu toplantıya Kâzım Karabekir'in aracılığıyla epeyce hassas bir görüşmeler dizisinin sonucunda kabul edilmiştir. Osmanlı subay kadrosunun dışında başlamış olan Anadolu hareketinin bu subaylara direnci, Erzurum başlarken delegelerin Mustafa Kemal'in asker kılığına, özellikle de Sultan Vahdettin'in yaveri olduğundan dolayı taktığı kordona gösterdiği sert tepkiden ve Mustafa Kemal'in kongreye mecburen ödünç bir sivil kılık bulunarak katılmasından kolaylıkla anlaşılacaktır.

Erzurum ve Sivas Kongreleri karşılaştırıldığında, Erzurum'un içerik bakımından, Sivas'ın ise biçim bakımından daha önemli olduğu söylenebilir. Erzurum, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun bir bölgesel toplantısı olmakla sınırlıdır. Buna karşılık, Mustafa Kemal'in kendisinin çağıracağı ilk kongre olan Sivas bütün hareketin ülke çapında birleştirilmesini hedeflemektedir. Ama Sivas'a katılım çok da deşildiği söylenemeyecek nedenlerle çok zayıf olmuştur. Ayrıca Sivas'ın bütün kararları esas olarak Erzurum'da zaten alınan kararların tekrarıdır. Sivas'ı ayıran ve çok önemli kılan, orada yeni bir *merkezi* örgütün kurulmuş olmasıdır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bütün ülke çapında örgütlenmiş kongre iktidarlarını bir tek çatının altında bir araya getirme adımı olmak bakımından büyük bir atılımdır. Erzurum'dan sonra Sivas'ta da Heyet-i Temsiliye'nin başına Mustafa Kemal'in seçilmesi onu Anadolu hareketinin başındaki bir numaralı otorite rolüne yerleştiriyordu. Bu noktadan itibaren Anadolu hareketinin gelişmesinde Mustafa Kemal'in damgası herkesten daha önemli bir hale gelmiştir. Ama hâlâ hareketin tek başına önderi olmadığını hatırlanması gerekir. Evet, Mustafa Kemal, yanında yer alan subaylar grubunun desteğiyle onlar arasında *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) haline gelmiştir. Ama aşağıda göreceğimiz gibi, daha birçok iktidar odağı ile mücadele etmesi gerekecektir.

Meşruiyetin tesisi: Büyük Millet Meclisi

Saltanatın koyduğu kuralların dışına çıkarak adım adım sistemden kopmakta olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı İstanbul'un verdiği mücadele, tam anlamıyla bir meşruiyet savaşına dönmüştür. Azıldan ve rütbelerin sökülmesinden fetva savaşlarına⁵² kadar uzanan bu mücadelede Anadolu sağlam bir konuma ancak Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla kavuşacaktır.

Bilindiği gibi, 1878'de II. Abdülhamid'in daha yeni kurulmuş olan meclisi kapat-

52 Taha Akyol, 1919-1920. *Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye*, s. 263-67.

masından 30 yıl sonra 1908’de meclis bir devrimin zafere ulaşmasıyla yeniden açılmış, böylelikle başlayan döneme II. Meşrutiyet adı verilmişti. İttihatçılar önce meclisin açılmasıyla yetinmiştir. Ama eski takvimle 31 Mart isyanı olarak adlandırılan gerici ayaklanma sırasında Abdülhamid’in izlediği politika, kendisinin yeni takvimle 28 Nisan 1909’da tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştı. İttihatçılar kendilerine teslim olmuş bir şahsiyeti V. Mehmed Reşad adıyla tahta oturttukları için saltanatı kaldırmanın gerekli olmadığını düşünüyor olabilirlerdi. Üstelik, en azından Halife’nin ellerinin altında bulunması Cihan Harbi başlayınca işlerine yaradı, ona cihat ilan ettirerek dünya Müslümanlarını etkilemeye çalıştılar. Ama saltanatın ayakta kalmasının sakıncası Hürriyet devriminden tam on yıl sonra yeniden görüldü. Savaşın sonuna doğru tahta çıkmış olan Sultan Vahdettin, özellikle Damat Ferit hükümetleri altında izlediği İngiliz yanlısı politikayı İttihatçıların çoğunluk olduğu bir mecliste yürütemeyeceğini anladığı için, Mütareke’nin imzalanmasından iki ay sonra, 21 Aralık 1918’de meclisi kapatacaktı. Böylece zayıf bir padişah olduğu söylenen Vahdettin bile ikinci bir Abdülhamid rolüne soyunmuş oluyordu.⁵³

Meclisin kapalı kaldığı bir yıl, Anadolu’da kongre hareketinin merkezileşerek İstanbul’un egemenliğini yavaş yavaş sıkıştırmaya başladığı bir dönem oldu. Padişah sonunda bu sıkışıklığı aşmak için olmalı, Kasım 1919’da yeni seçimler düzenledi. Meclis, kapatıldığı tarihten bir yıldan biraz daha uzun süre sonra 12 Ocak 1920’de açıldı. Ama İttihatçılar seçimlerden yine güçlü çıkmışlardı. Rauf Bey, Kara Vasıf ve benzeri güçlü önderleri vardı. Felah-ı Vatan adlı en güçlü meclis grubunu onlar kurdu, Misak-ı Millî onların sayesinde kabul edildi. Sonunda İngiliz ordusu, 16 Mart 1920’de İstanbul’a karşı bu sefer 13 Kasım 1918’de olduğu gibi fiili biçimde değil, adı üzerinde bir işgal operasyonuna girişince, meclisi de bastı. Bir dizi İttihatçı önderi (Rauf Bey ve Kara Vasıf da dâhil) tutukladı ve Malta’ya sürgüne yolladı. Bu, İstanbul hükümetinin meşrutiyet iddialarına ağır bir darbe indiriyordu. Padişah 11 Nisan’da meclisi bir kez daha kapatarak kendi meşrutiyetinin tabutuna son çiviye çakıyordu.

Bütün bunlar 1919 sonunda Ankara’ya yerleşmiş olan Heyet-i Temsiliye için de parlak bir fırsat yaratıyordu. Heyet-i Temsiliye bu fırsatı çok doğru biçimde değerlendirecek ve emperyalizm ve yardakçısı padişah tarafından çalışamaz hale getirilen meclisin Ankara’da toplanacağını ilan edecekti. Yeni seçimler yapılıyor, ayrıca İstanbul’daki

53 Anlaşıldığı kadarıyla Vahdettin, en azından başlangıçta, kendi zaaflarının bütünüyle farkındaydı. Tahta çıktığında Şeyhülislam şöyle dediği aktarılıyor: “Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Yaşım kemale erdi [57 yaşındadır], dünyada bir hevesim kalmadı. Kardeşimle hangimizin evvel gideceği belli olmadığından bu makamı bekliyor da değildim. Fakat takdir-i ilahi ile bu makam bana teveccüh etti. Şaşırmış bir haldeyim, bana dua ediniz. (...) Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiçbir şeyden korkmam. Fakat pek ağır bir vazifeyi üstlendim. Allah’tan korkarım.” Aktaran Akyol, *1919-1920*, a.g.y., s. 60-61. Abdülhamid’in kendisinin de epey korkak olduğunu başka bir yazımızda anlatmıştık. Bkz. “Mağrur Olma Padişahım, Senden Büyük Tarih Var: 31 Mart’ın ve Abdülhamid’in Hal’inin 110. Yıldönümü”, *Devrimci Marksizm*, sayı 38, İlkbahar 2019, s. 111-112.

kapatılmış Meclis-i Mebusan'ın üyeleri de seçilenlere katılıyor ve meclis 23 Nisan'da Büyük Millet Meclisi (BMM)⁵⁴ olarak Ankara'da açılıyordu. Ertesi gün de Meclis'in içinden seçilmiş bir hükümet kurulacaktı. Böylece Osmanlı'nın Misak-ı Milli ile çizilmiş sınırları içinde artık *iki hükümet* vardı: İstanbul'da padişahın hükümeti ve Ankara'da "millet" in hükümeti. İkili iktidar resmileşmiş ve doruğuna ulaşmıştı.

Burada durarak birkaç noktayı berraklığa kavuşturmamız gerekiyor. Birincisi, Büyük Millet Meclisi ifadesinde yer alan "millet" ya da onun sıfat biçimi olan "millî"deki gizli anlamı artık açıklamak gerekiyor. Buradaki "millî", Millî Mücadele'nin ilk akla gelen iki "millî"sinden farklıdır: Ne Osmanlı'daki "millet sistemi"nin Ermenisi, Rumu ile öteki milletlerine karşı tanımlanmış bir Türk ya da Müslüman milletini, ne de İngiliz'e, Fransız'a, İtalyan'a, yani düvel-i muazzamaya karşı tanımlanmış (nesnel olarak anti-emperyalist) "millî"dir bu. Bu millî, ötekilerden farklı olarak saltanata karşı tanımlanmıştır. Millet'in iradesini Sultan'ın iradesinin karşısına çıkaran bir "millî"dir bu. Kökeni ta 31 Mart (13 Nisan) 1909 gerici isyanına kadar geri gider. O dönemde gericilerin saldırıları karşısında toplanmaktan vazgeçen Meclis-i Mebusan, Meşrutiyet yanlısı Harekât Ordusu ve azınlık ulusların burjuva devrimci güçleri İstanbul'a anayasal düzeni kurtarmak üzere geldiklerinde, onların konakladığı Ayastefanos'ta (Yeşilköy'de) ilk kez toplanmıştır. Ama kendine Mebusan Meclisi değil, Millî Meclis adını vermiştir. Bu, doğrudan doğruya "milletin iradesini temsil eden meclis" anlamına gelmektedir.⁵⁵

İşte o zamandan itibaren "millî" kelimesine ve "millet"e anayasal bütün atıflar, padişahın iradesine karşı millet'in iradesini öne çıkartan atıflardır. Bu atıf kongrelerde ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerinde yaygın biçimde görülmektedir. Trabzon cemiyetinin tam adı Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'dir. Kars'ta oluşturulan hükümetin tam adı Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Millîye'dir. Buralarda kullanım çarpıcıdır çünkü doğası gereği bunlar "millî" değil yereldir. Millî, burada açıkça "milletin iradesiyle kurulmuş" anlamını taşır.⁵⁶ Amasya Tâmi'mindeki "milletin azmü kararı" tam budur. Aynı genelgedeki "heyet-i millîye oluşturulması" talebi de. O andan itibaren bütün yazışmalarda, açıklamalarda, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin Beyannameleri'nde kullanılan terminoloji hep bu anlama gelir. Nihayet şimdi Ankara kendini padişaha karşı millet'in iradesi olarak ilan etmektedir.

Hatırlatmakta yarar var: Sivas Kongresi sonrasında "Temsil Heyeti'nin resmi yayın organı"⁵⁷ *İrade-i Millîye*'dir. BMM döneminde yayınlanan, "Millî Mücadele'nin amiral

54 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) değil. Çünkü Ankara meclisi ve hükümetinin doğasında saklı olan her şeye rağmen (bkz. aşağıda) ülkenin adı resmi olarak hâlâ Türkiye değil Osmanlı'dır. Bu durumda, Bülent Tanör'den Emel Akal'a kadar birçok ciddi yazarın dikkatsiz biçimde bu döneme ilişkin TBMM yazmış olmaları insanı şaşırtıyor.

55 Bkz. "Mağrur Olma Padişahım", a.g.y., s. 108-109.

56 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 39-41.

57 Aytül Tamer, *İrade-i Millîye. Ulusal Mücadelenin İlk Yayın Organı*, İstanbul: TÜSTAV, 2004,

gemisi, Ankara yönetiminin sözcüsü ve Mustafa Kemal Paşa'nın gazetesi"⁵⁸ ise daha da öteye gider: *Hâkimiyet-i Millîye*. Daha da öteye gider zira milletin padişaktan ayrı bir iradesi olması neyse de, hâkimiyetin, yani egemenliğin millette olması iyice radikal bir yaklaşımdır.

Buradan anlıyoruz ki, arif olan için cumhuriyet bir bakıma daha 23 Nisan meclisiyle birlikte kurulmuştur. Bu meclis 1921'de bir anayasa ("Teşkilat-ı Esasiye Kanunu") yaptığında kurucu meclis konumunu perçinliyor, üstünlüğün padişakta değil kendisinde olduğunu ilan etmiş oluyordu. Hele 1922'de saltanat kaldırıldığında artık cumhuriyetin sadece ilan edilmediği kalıyordu. Nitekim, 29 Ekim 1923'te anayasanın bazı maddeleri sadece "Tavzihan Tadilat" yoluyla değiştirilmiştir: Yani durum sadece açıklığa kavuşturulmuştur.⁵⁹ Bütün bunlar, saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin kurulmasının, yani iktidarın kaynağının ve sınıf karakterinin değiştirilmesinin, Anadolu'da (ve Rumeli'de) ta 1918'den başlayan bir sürecin ana doğrultusu olduğunun, yani ihtilalin kongreler döneminde kendiliğinden başlamış olduğunun yeniden doğrulanması anlamına gelir.

İkincisi, BMM Fransız İhtilali'nde en devrimci değişimlerin yaşandığı dönemin, yani Konvansiyon döneminin meclisini kendine model olarak kabul etmiştir. Ankara hükümeti bir "meclis hükümeti"dir. Yani hükümet meclis içinden seçilir ve ona mutlak biçimde sorumludur. O kadar ki, başlangıçta bakanlar tek tek meclisin oylamasıyla seçilmektedir. (Bunun ironik bir sonucuna aşağıda, yazının gelecek sayıdaki ikinci kısmında değineceğiz.) Güçler birliği bu tür bir meclisin ana özelliğidir. Yasama, yürütme ve yargı, hepsi meclisin çatısı altında toplanmıştır.

Bu da Mustafa Kemal veya başka önderlerin kafasından çıkmış bir şey değildir. Kongreler döneminden beri birçok yörede örgütlenme tam tamına böyledir. Bu noktayı Tanör çeşitli vesilelerle açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰ Yine aynı yere dönüyoruz. Millî Mücadele'nin zaferiyle elde ettiği sonuçların çoğu gibi bu da kongreler döneminin kendiliğinden süreçleri içinde oluşmuş bir eğilimin ifadesidir, Mustafa Kemal'in ya da başka birinin "deha"sının ürünü değil.

Ulaştığımız noktada, devlet yapısı ve ikili iktidarın oluşumu bakımından merkezileşme ve meşruiyet sorunları çözülmüş, yeni devletin çekirdeği ortaya çıkmıştır. Ama Mustafa Kemal hâlâ tartışılmaz lider olmaktan uzaktır. Millî Mücadele, bırakın İstanbul günlerini, Samsun'a çıktuktan bir yıl kadar süre geçtikten sonra bile hâlâ onun tartışılmaz önderliğinde yürütülmemektedir. Çünkü Türkiye'nin ikinci devrimi bu bakımdan çok ilginç bir tarihsel orijinalite taşımaktadır. Şimdi o konuya geçiyoruz.

s. 39.

58 Uygur Kocabaşoğlu/Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, a.g.y., s. 171.

59 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 112.

60 A.g.y., örneğin s. 71 ve 119.

3. Üçlü iktidar

İngilizlerin iktidarı padişahın payitahtında idi. Mustafa Kemal'in adım adım kurmakta olduğu iktidar Ankara'da idi. Enver Paşa'nın iktidarı ise her yerde.

Türkiye Mondros Mütarekesi'nden 1922 başına dek sadece bir ikili iktidar yaşamamıştır. İttihat ve Terakki de başlı başına bir iktidar odağıdır. Bir yere yerleşmiş değildir, her yerdedir zira Anadolu'da da gücü vardır, Berlin'de ve Moskova'da da, Azerbaycan'da da gücü vardır, Batum'da da, Rusya'nın bütün Türki halklarında da İslam âleminde de. Böyle bir iktidar odağı varken, Millî Mücadele'nin tarihini Mustafa Kemal'in Sultan'a karşı oluşturduğu bir karşı iktidar üzerinde odaklanarak bundan bağımsız olarak yazmak, yazan tarihçi ister körce Mustafa Kemal taraftarı olsun, ister onun amansız bir eleştiricisi, düpedüz yanlıştır. Millî Mücadele'nin tarihinde çok önemli bir dizi epizodun hiç anlaşılmasına işte bu yol açmıştır. Bu yazının gelecek sayısında bunun açık örneklerini göreceğiz.

İttihatçıların Millî Mücadele'de önemi konusunda en çok ısrar eden tarihçi Erik Jan Zürcher, sadece Türkiye'nin Kemalist tarihyazımının değil, onun etkisi altında Batı'nın tarihyazımının da, İttihat ve Terakki'nin Millî Mücadele'de ne kadar önemli bir güç olduğunu saklamış olduğunu haklı olarak vurgular. Bu ihmalin nedeni, Kemalizmin 1926 İzmir Suikasti davasından sonra İttihatçılığı ve her türlü muhalefeti bir suç örgütü derekesine indirmiş olmasıdır.⁶¹ Böylece bir kez daha günümüzde Kemalizme yöneltilen sol liberal eleştirinin (ki bu yaklaşım Kürt hareketinde de hâkimdir), Kemalizmin kendi belirlediği alana hapsolmuş olduğunu, onu sadece ters yüz ettiğini görüyoruz.⁶²

Burada bir yanlış anlama oluşmaması için belirtelim: Zürcher'in vurguladığı, İttihat ve Terakki kadrolarının farklı biçimler altında Millî Mücadele'de ne kadar önemli bir rol oynadığı meselesidir. “Üçlü iktidar” kavramlaştırması doğrudan bize aittir. Varsa eksik ve hataları da bize yazılmalıdır.

Bilindiği gibi, Mondros Mütarekesi'nin hemen ertesinde Enver, Talat, Cemal ve bir dizi başka İttihat ve Terakki önderi, harabeye ve mezbahaya çevirdikleri bu topraklardan, Alman emperyalizmine dört yıl boyunca uşaklık etmiş olmalarına gayet uygun biçimde bir Alman denizaltısıyla kaçmışlar ve soluğu Almanya'da almışlardır. Ama her kim bu davranışı sadece bir yüzüyle, yani dört sene içinde ülkenin tarumar olmasına yol açmaktan sorumlu olan bu insanların o sorumluluklarının hesabını vermeden kaçmaları olarak görürse, yanılır. İttihatçılığın ne olduğunu anlayamamış demektir. İttihatçılık her şeyden önce müthiş bir **örgüçülük** kapasitesi demektir. Özellikle Enver ve Talat'ta insanı

61 Zürcher'in bu konudaki, büyük değer taşıyan kitabına yukarıda başka konularda da atıf yapmış bulunuyoruz: *Millî Mücadelede İttihatçılık*, a.g.y., burada s. 111.

62 Bu noktayı 1980'li yılların ortalarından beri vurguluyoruz. Bir dizi çalışmamız arasında bkz. *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., “Giriş” bölümü: “Resmî İdeoloji ve Gayriresmî İdeoloji”, s. 41-50.

hayretlere düşürecek bir incelikte ve uzak görüşlülükte bir örgütsel taktik dehası vardır. İttihat ve Terakki'nin Enver, Talat ve Cemal'den oluşan Triumvirası'nın 2 Kasım günü İstanbul'dan kaçışı, sadece kendilerini kurtarmak için değildir. Aynı zamanda, yeni koşullarda yeniden iktidar olabilmek için bütünsel bir örgütsel planın bir parçasıdır.

İttihat ve Terakki'nin yeni giysileri

Triumvira Türkiye'den 2 Kasım'da ayrılmadan önce 1 Kasım günü bir İttihat ve Terakki kongresi düzenlemiş ve geleceğin örgütlenmesini burada karara bağlamıştır. Giderlerken arkalarında yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun bir dizi örgütü planlamış, kurmuş ve mutemet adamlarına bırakmışlardır. Bu örgütler arasında “kitle örgütleri” diyebileceğimiz kurumlar vardır: Hilali Ahmer'den (bugünün Kızılayı) Türk Ocağı'na ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'ne kadar bir dizi örgüt zaten İttihatçıların aktarma kayışı işlevini görmektedir. Ama asıl örgütlenme dar anlamda İttihat ve Terakki örgütlerinin devamı olanlara ilişkindir.

İttihat ve Terakki feshedilmiştir. Bunun bir savaş hilesi olduğu açıktır. Bunun yerine Teceddüt Fırkası (adı da “yenilenme” anlamına geliyor!) kurulmuştur. Ama önemli olan bu da değildir. Önemli olan, bütün savaş dönemi boyunca İttihat ve Terakki iktidarının en kirli işlerini gören, Ermeni tehcir ve soykırımında büyük faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa'nın da lağv edilmesidir. Bunun yerine bir gizli örgüt olarak Karakol kurulmuştur.⁶³ Bu, hücre sistemine dayalı bir gizli cemiyettir. Buradan başlayalım: Karakol, Anadolu mücadelesinin örgütlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. İstanbul ve başka yörelerden hem mebzul miktarda silahı hem de aralarında İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Mahmud Celal (Bayar), Kâzım (Özalp) gibi çok önemli kadrolar da bulunan insanları işgal kuvvetlerinden gizleyerek Ankara'ya kaçırarak Karakol'dur. Bunun dışında başka başarıları vardır: Damat Ferit'in yalısına istihbarat kaynağı yerleştirmek veya Gelibolu'da Fransız kontrolündeki bir cephaneliğe baskın düzenleyip 8.500 tüfek, 3 makineli tüfek ve 500 binden fazla fişek ele geçirerek Anadolu'ya sevketmek gibi.⁶⁴ Nisan 1920'de Karakol'un yerini alan Millî Müdafaa (“Mim Mim” olarak bilinir) adlı örgütün Anadolu'ya kaçırıldığı silah miktarı bir kaynak tarafından şöyle hesaplanmıştır: 56 bin süngü, 320 makineli tüfek, 1.500 tüfek, 3 bin sandık cephane, 10 bin üniforma, 100 bin nal, 15 bin matara ve bin ton muhtelif askeri teçhizat.⁶⁵ Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi'nin (bu konuya gelecek sayıda döneceğiz) ilk birliklerinin teçhiz edilmesinin de İttihatçıların daha önceden depolanmış olan silahlarının vb. Rauf Bey'in emriyle aktarılması sonucu olduğu bildirilmektedir.⁶⁶

63 Karakol adının bugünkü anlamıyla hiç ilgisi yoktur. Başında her ikisinin de lakabı “Kara” olan iki İttihatçı'nın (Kemal ve Vasıf) olmasından türetilmiş uydurma bir addir.

64 Zürcher, a.g.y., s. 125-32.

65 Aktaran Zürcher, a.g.y., s. 132.

66 A.g.y., s. 134.

Karakol'un Millî Mücadele'nin örgütlenmesindeki bu son derecede önemli teknik rolünün dışında Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri de hemen hemen bütünüyle İttihatçılar tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir. Ama bu, iki nedenden dolayı maskelenmiş biçimde yapılıyordu. Birincisi, halkın bir bölümü savaş döneminde yaşanan mezalim ve felaketler dolayısıyla İttihatçılığa düşmandı. İkincisi, İtilaf devletleri bir ölçüde İttihatçıları yargılama ve cezalandırma peşindeydiler. Bu, bütün yerel kongre iktidarlarının kuruluşunda İttihatçı kadroların başı çektiği gerçeğini ortadan kaldırmaz.⁶⁷

Böylece Millî Mücadele'nin merkezileşme öncesi örgütlenmesini ve bu örgütlerin silahlanmasını sağlayan İttihatçılık bir yandan da orduda ve bürokraside de hâlâ güçlüydü.⁶⁸ Özellikle İttihatçılığın ordudaki gücü dolayısıyla İstanbul'da Harbiye Nezareti İttihatçı kaynıyordu.

Ocak 1920'de yeniden toplanan Meclis-i Mebusan'da İttihatçıların ciddi bir güç oluşturduklarını, Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf liderliğinde Felah-ı Vatan adlı meclis grubunu kurduklarını, Misak-ı Milli'nin kabul edilmesini sağladıklarını yukarıda dile getirmiştik. Meclis-i Mebusan emperyalistlerce basıldıktan sonra bazı kadrolar emperyalizme tutsak düşmüş olsa da, Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nde de İttihatçılar önemli bir güç olacaktır. Ankara'ya daha sonra geri gelmek üzere şimdi yüzümüzü Almanya'ya, Triumvira'nın faaliyetlerine döndürelim.

Enver Paşa'nın yeni stratejisi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Triumvira'nın Almanya'ya sığınması sadece tutuklanmaktan ve yargılanmaktan kaçmak için değildi. Yeni döneme uygun bir iktidar stratejisi konusunda bir arayışın ilk adımlarıydı. İttihatçılar, özellikle Enver Paşa, bu yeni dönem için eski stratejiyi sadece kısmi olarak değiştirerek yeni koşullara uyarladılar. İslam'a dayanan bir Turancılık temelinde Britanya sömürgeciliğinin elindeki halkları kendi yönetimi altına kazanmak Enver'in yine hedefiydi. Ama bu sefer Almanya'nın yerini Bolşevik Rusya alıyor, Osmanlı devletinin askeri gücünün yerine de neredeyse bir İslam Enternasyonalisi olarak nitelenebilecek bir örgütlenme ikame ediliyordu.

Almanya artık İttihatçılık için bir müttefik olamazdı. Onlar Almanya'ya ulaştıklarında Rusya Ekimi'nin neredeyse tıpatıp benzeri olan Alman Kasım devrimi yaşanıyor. Enver'in şahsi hamisi Kayzer II. Wilhelm devrimin gücü karşısında, aynen Çar'ın yaptığı gibi, derhal tahttan feragat edecekti.⁶⁹ İttihatçıların yerleştiği Almanya başkenti Berlin'de

67 A.g.y., s. 137 ve 143.

68 A.g.y., a. 171.

69 Sağcı tarih yazarları yalan söylemeye ne kadar yatkın! Türkiye burjuvazisinin bütün kanatlarıyla iyi geçinmeye çabalayan Taha Akyol, Alman tarihinde bizim yukarıda özetlediğimiz zaman dilimini bakın nasıl anlatıyor: "Almanya'da bu umutla [ABD başkanı Wilson'un 14 Noktası'nı kast ediyor] diktatör İmparator Wilhelm de 9 Kasım'da tahttan çekilecek, cumhuriyet ilan edilecek, masaya

1919 Ocak ayında, 1918'in son günü yapılan kongrede artık Almanya Komünist Partisi haline gelmiş olan Spartakistlerin önderliğinde bir büyük ayaklanma yaşanacaktı. (Bu ayaklanma yenilgiye uğrasa ve iki büyük önder Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht katledilmiş olsa da, Alman devrimi 1923'e kadar inişli çıkışlı olarak devam ediyordu.) İttihatçılar yeni dönemin güç ibresinin nereye işaret ettiğini anlamışlardı.

Spartakist ayaklanmasından dolayı Alman polisinin tutukladığı uluslararası komünist önder (daha sonra Mart 1919'da kurulacak Komintern'in en önde gelen isimlerinden biri olacaktır) Karl Radek ile görüşmeleri bundandır. Bilgimiz yok ama öyle anlaşılıyor ki Radek (muhtemelen Komintern'den gelen talimat doğrultusunda) Enver ve Talat'a kapıyı açmıştır. İşte bu aşamadan sonra Enver'in (1921 sonlarına kadar uygulayacağı) yeni dönem stratejisi belirlenmiş olacaktır. Kafkasya'da Enver'in kardeşi Nuri Paşa'nın komutasındaki Türk ordusu Enver'in en çok yaslandığı askeri güçtür. Sivas'tan sonra Anadolu tarafından Sovyetlerle temas için gönderilen Enver'in amcası Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit de Azerbaycan'dadırlar. Ayrıca önce Cemal (Haziran 1920), ardından Enver (Ağustos 1920) Moskova'ya geçecektir. Enver ayağının tozuyla, elbette Komintern'in davetiyle Eylül ayında Bakû Doğu Halkları Kurultayı'na da katılacaktır.

İttihatçılığın yeni örgütü bir tür Enternasyonal'dir: İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı [İslam Devrimci Örgütleri Birliği]. Bu sürüm 2 “İttihad”ın programı İslam ile komünizmi birleştirmeye çalışan, Britanya'nın hâkimiyetindeki İslam dünyasını özgürleştirirken bir yandan da kapitalizme karşı bir tutum belirleyen bir yaklaşımdır. Bu Enternasyonal, anlaşıldığı kadarıyla bütünüyle uydurma da değildir: “Enver Paşa Moskova'ya gelir gelmez Hintli Mehmet Ali ile, Afgan, Hive ve Azerbaycan murahhasları ile, Tatar eşraf ve uleması ile görüşmüş; bütün Müslüman unsur temsilcilerinin ona büyük saygı ve itibar gösterdiği Bolşeviklerin gözünden elbette kaçmamıştır.”⁷⁰ İslam İttihadı'nın “merkez heyeti üyeleri arasında Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli etnisitelere sahip Müslümanlar olduğu gibi (Dr. Fuad Bey-Mısır, Şekib Arslan Bey-Suriye, Başhempa Bey-Kuzey Afrika) Hindistan adına Bereketullah Efendi ve Cemal Paşa bulunmaktadır.”⁷¹ Hemen aşağıda başka bir noktaya ilişkin uzun alıntı yapacağımız bir Anadolu gazetesi, Enver'in Bakû'de “resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp [Libya], Mısır, Arabistan, Hindistan ihtilal cemiyetleri vekili olarak” bulunduğunu yazıyor.⁷²

Alman Weimar Cumhuriyeti oturacaktır.” (a.g.y., s. 65) Senaryo nasıl? Almanya sıkışıyor, “diktatör” Wilhelm (ne demekse?) bir fedakârlık yapıyor, tahttan feragat ediyor ki, Almanya kendine demokratik bir cumhuriyet süsü versin, Wilson masasında kabul görsün. İmparatorların, kralların, kayzerlerin, sultanların, meliklerin, emirlerin tahttan kendi istekleriyle feragat ettikleri nerede görülmüş? Devrim var, milyonlarca işçi ve asker ayağa kalkmış ve beyefendi tabloyu böyle anlatıyor! 70 Akal, a.g.y., s. 168.

71 Aynı yerde. Burada belli ki bir dizgi hatası yapılmıştır. Akal muhtemelen Cemal Paşa'nın bu aşamadan sonra kendini bütünüyle Afganistan'a vakfettiğini göz önüne alarak onun da bir bakıma “İslam Enternasyonal”nde dolaylı olarak Afganistan'ı temsil ettiğini ima etmektedir.

72 A.g.y., s. 171.

Enver'in Bakû Kurultayı'nda Müslümanların taban delegelerinden gördüğü itibarı Kastamonu'da yayınlanan *Açıksöz* gazetesi şöyle anlatmıştır:

Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nüfuz-u azamı [büyük etkisi]! O ne cazibe, o ne kerametler? Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden localardan birinde Enver görüldü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti [kuşattı]. Kimi alnını öpüyor, kimi arkasını okşuyor, kimi elbisesine temas ediyor, kimi hayran hayran yüzüne bakıp duruyor. Onu adeta fevkal-beşer bir mahluk telakki etmek [insan üstü bir yaratık olarak görmek] istiyorlar. Etrafını tavaf edip durdular. Görüp de hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. (...) İslam âlemini tahrik için öyle müessir [etkili] bir şahsiyet ki!.. O kadar şöhet kazanmış ki İslâm âlemi arasında adeta bir timsal-i ittihad ve necat [bir birlik ve kurtuluş sembolü] olmuş, onu bilmeyen, iştmeyen zannetmem ki hiçbir Müslüman olsun.⁷³

İttihad'ın bir de (aynen sosyalist/komünist Enternasyonallerde olduğu gibi) deyim yerindeyse Türkiye seksiyonu kurulmuştur: Halk Şuraları Fırkası [Halk Sovyetleri Partisi]. Burada Sovyet Rusya ile benzerlik kurabilmek için gösterilen çaba çarpıcıdır. Bu partinin programı olarak da "Mesai" adlı ayrıntılı bir program hazırlanmıştır. Zürcher'in ifadesiyle "[b]u ortodoks Marksist nitelik taşımasa da çok radikal bir programdı. Terminolojisi büyük ölçüde Marksizmden alınmış olmasına rağmen, içeriği İslâmcı, sosyalist ve korporatist fikirlerin bir karışımıydı."⁷⁴ Bunlarla da yetinilmemiştir. 1920 bahar aylarında Bakû'de olan Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit eliyle bir de İttihatçılara ait Türk Komünist Partisi kurdurulmuştur. (Bu parti Mustafa Suphi sovyetleşen Bakû'ye gelir gelmez onun tarafından tasfiye edilecektir.) Yani Enver Paşa'nın oportünizmi sınır tanımamaktadır. Dün Kayzer'in emperyalizmiyle omuz omuza mücadele etmekte olan adam, bugün Bolşevizmle sadece kol kola girmemekte, onun proletaryaya yaslanan programını en azından taklit eder gibi yapmaktadır!

Bolşevizm ve Enverizm

Bu yazının ilk bölümünde Millî Mücadele'nin dünya devriminin birinci dalgasının bir parçası olduğu tezimizi ortaya koyarken en önemli kanıtlardan biri olarak o dönemde Rusya'da yaşanan iç savaşın aslında uluslararası bir iç savaş olduğunu iddia etmiştik. 1920'li yılların başı dünyasının esas merkezi çelişkisi, proleter Rusya'nın emperyalist

73 Aynı yerde. *Açıksöz* gazetesi Millî Mücadele'yi destekleyen bir gazetedir. Kurucuları İttihatçılardır. Kocabaşoğlu/Akan'a göre, "Açıksöz'ün yayım politikasında İslami tonları güçlü olan bir Bolşevizmin esintileri de vardır." (*Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, a.g.y., s. 82-83.) Durum buyusa *Açıksöz*'ün Enver Paşa'yı övmesinin nedenini anlamak zor olmasa gerek.

74 Zürcher, a.g.y., s. 189.

İngiltere ile çelişkisi idi.

Bu tahlil doğruysa yukarıda özellikleri anlatılan Enver'in Sovyet Rusya için ne anlama gelebileceğini anlamak daha kolay olur. Müslüman dünyasının en belirleyici bazı bölükleri İngiliz (ve Fransız) emperyalizminin boyunduruğu altında yaşamaktadır. Bugünün Pakistan ve Bangladeşi'ni de kapsayan Hindistan Müslümanları bu bölüklerin en önemlilerindedir. Şimdi Mezopotamya, Filistin, Mısır, hatta Arap yarımadası üzerinde de İngiliz sömürgeci hâkimiyeti kurulmaktadır. Bunlara büyük bölümü Fransa'nın elinde olan Mağrip (Kuzey Afrika Arap âlemi) ve büyük Suriye (Şam) eklendiğinde Müslüman âleminin Rusya, Endonezya (o dönemde daha ziyade "Cava") ve Afrika dışındaki bütün önemli bölge ve ülkelerinde Enver'in belirli bir gücü olduğu anlaşılır. Bir devletin (Sovyet Rusya) dolaylı da olsa, vekâlet savaşları aracılığıyla da olsa savaşmakta olduğu bir gücün cephe arkasını ayaklandırma fırsatını tepmesi çok zordur.

Buna şu mülahazayı da eklemek gerekir. Mustafa Kemal, Mütareke sonrası altı ayı İngilizlere "kabul edilebilir" görünme çabası içinde geçirmiş bir Osmanlı paşasıdır. Pa-dışah Vahdettin'in yaveri sıfatını bile her durumda kullanmayı uygun görmüş, ondan kabinede bir koltuk elde etmeye çalışmış bir paşa. Bolşeviklerin ulusal devrimci hareketlere desteği elbette koşullu bir destek olmak zorundadır: Bu hareketlerin emperyalizmle uzlaşmaya yönelmeleri işten bile değildir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da bu yola sapması her zaman bir ihtimaldir. Ankara'nın Fransa ile hızla uzlaşması, Mustafa Kemal'in Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in ikili oynayışı, Ankara'yı temsilen gittiği Rusya'da resmi görüşmeler tamamlandıktan sonra Kafkasya'da karşı devrimci faaliyetlere girişmesi,⁷⁵ 1920 sonlarında ve 1921 başında Ankara hükümetinin İngiltere'ye yaklaşması, bütün bunlar elbette Bolşeviklerin kuşku içinde olmasını besleyen gelişmelerdir.

İşte bütün bu koşullar altında, Bolşevikler Enver'i hem İngiltere'ye karşı bir tehdit unsuru olarak, hem de Mustafa Kemal'e karşı bir dengeleme unsuru olarak kullanmayı seçmişlerdir. Enver'in "Ali Bey Misyonu" adı altında önünün açılması, ihtiyacı olan birçok olanağın kendisine sunulduğu bunun sonucudur.⁷⁶ Bu politikanın başka alanlara yansımalarının sonuçlarını bu yazının ikinci bölümünde ele alacağız. Bu bölümün konusu açısından Bolşevik Rusya'nın Enver'e karşı tutumunu şöyle bağlayalım: Enver İslam dünyası üzerinde önemli bir etkiye sahip bir lider olarak Sovyet Rusya'dan kısmi bir destek almıştır. Bu da Mustafa Kemal'e karşı onun elini ciddi şekilde güçlendiren bir faktör olmuştur.

Burada, Sovyet desteğinin iki odak arasında paylaştırılmasında oranın farklı zaman dilimlerinde farklılaştığının altını çizmek gerekiyor. 1919'da Mustafa Kemal Havza görüşmesini yaparken Enver henüz tam yeniden sahneye çıkmamıştı, hazırlıklarını ta-

75 Bkz. Perinçek, a.g.y., s. 52-53.

76 Necip Hablemitoğlu, *Millî Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2006, s. 212; Akal, a.g.y., s. 165.

mamlıyordu. Enver'in sahneye çıkması, 1920 yılı içinde olacaktır. Önce Azerbaycan'da Halil ve Nuri Paşalar aracılığıyla (Mart-Nisan 1920), sonra Cemal'in Moskova'ya gelişiyle (Haziran 1920), nihayet Enver'in kendisinin Moskova'ya (çok gecikmeli bir yolculuktan sonra) ulaşmasıyla (Ağustos 1920). Enver, Bakû Doğu Halkları Kurultayı'na Komintern'in başkanı olan Zinoviev'in treniyle gidecektir! Denge değişmiş, Mustafa Kemal'e bir rakip çıkmıştır.

Mustafa Kemal bunun üzerine 1920'nin ikinci yarısında İngiltere'ye yanan bir görünüm çizmiş ve Sovyet Rusya'ya karşı mesafeli durmaya başlamıştır. Bu, Sovyetler'i Enver'le ilişkilerinde daha dikkatli olmaya sevk etmiş olabilir. Ama her durumda 1921 yılı sonuna kadar Sovyet Rusya Enver'i Mustafa Kemal üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanacaktır. Bunun politik açıdan değerlendirilmesine gelecek sayıda gireceğiz.

Anadolu'da İttihatçılık

Şayet İttihatçılığın gücü esas faaliyetini İstanbul'dan yürüten Karakol ve kitle örgütleriyle ve ülke dışında Bolşeviklerin kısmi desteğiyle sınırlı kalsaydı, Ankara açısından bakıldığında "sahada yok" denebilir, hatta bir sürgün hareketinin ülke politikasında çok etkili olamayacağı ileri sürülebilirdi. Bunun kısmi bir gerçekliği olduğu doğrudur. Özellikle Enver'in ülke dışında olmasının hareketin Aşil topuğu olduğu zamanla ortaya çıkacaktır. Ama İttihatçılık Anadolu'da da vardır ve Millî Mücadele'yi içeriden de etkilemektedir. Türkiye içindeki gelişmeyi bıraktığımız noktada İttihatçıların Ankara meclisinde de temsil edilmekte olduğunu belirtmiştik, şimdi gözümüzü oraya çevirelim.

Lafı hiç eğip bükmeden söylemek gerekir: Mustafa Kemal Anadolu mücadelesini İttihatçı kadrolara yaslanarak yürütmüş, bir kısmını zamanla kendi yanına kazanmış, kazanamadıklarını da yine zamanla tasfiye etmiştir. Yani aslında Ankara'da neredeyse köken bakımından, hatta o andaki ruh durumu bakımından İttihatçı olmayan yoktur. Unutulmamalıdır ki, kendisi İngilizlere hep tersine bir izlenim vermeye çalışsa da Mustafa Kemal'in kendisi bile İttihatçı kökenlidir. Ama Enver Paşa ile çatışması ve rekabeti dolayısıyla olsun, savaş sırasında Almanlara aşırı bağımlılığa karşı çıkmasından dolayı olsun zamanla İttihatçılıktan uzaklaşmıştır. Ne var ki, birlikte çalıştığı kadroların ezici çoğunluğu hâlâ şu ya da bu derecede İttihatçıdır.

Ancak, sorun bu genel düzeyle sınırlı olarak ele alınamaz. Herkes İttihatçı kökenlidir, ama İttihatçılar Amerikan mandacılarından Enver'in yeni stratejisini toptan benimseyenlere kadar farklı konumlara sahip bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu bakımdan örgütlü olarak hâlâ Enver'in yeni stratejisi doğrultusunda İttihatçılık yapanları diğerlerinden bir ölçüde ayırmak gerekir. İşte burada işin içine sol İttihatçılık girmektedir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izleyen dönemde ortaya doğrudan doğruya Enver'in yeni stratejisi doğrultusunda çalışmaya yönelen, Nizamnamesi ve Talimatnamesi'nde, Mesai'de ortaya çıkmış olan türden bir programı savunan bir ku-

ruluş çıkmıştır: Yeşil Ordu Cemiyeti. Yeşil Ordu, adının da ima ettiği gibi, üstelik silahlanmayı da önüne koymuş olan, kendi üyelerini yargılama ve idam dâhil olmak üzere cezalandırma yetkilerini de kabul eden, yeminle üye olunan İttihat ve Terakki tipi bir cemiyetti. Bunun başını 16 milletvekili çekiyordu. Çoğu eskiden beri İttihatçı olan, kimi Enver'e muhalif olsa da İttihatçılıktan hiçbir zaman vazgeçmemiş insanlardı bunlar. Yeşil Ordu'nun bir özelliği İslamcı bir komünizmin bayraktarlığını yapmaksa bir başka özelliği de içinde komünizme daha yakın unsurlar (Kâtib-i Umumi Nâzım Bey, Şeyh Servet vb.) taşınmasıydı. Bunların yanı sıra düpedüz gizli (hafi) komünist partisi üyesi olanlar da (Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nuşirevan vb.) bugün "entriзм" olarak anılabilecek şekilde harekete katılmışlardı. Yeşil Ordu'ya bu yazının gelecek sayıdaki bölümünde yine döneceğiz.

Yeşil Ordu'nun yanı sıra ama ondan daha geç bir aşamada kurulan Halk Zümresi'ne de değinmek gerekir. Bu, Mustafa Kemal'in çizgisinden daha solda duran bir meclis grubuydu. Bir aşamada ne kadar güçlendiği (Eylül 1920), Yeşil Ordu'nun kâtib-i umumi Nâzım Bey'in Mustafa Kemal'e rağmen meclis tarafından İçişleri Bakanı olarak seçilmesinden bellidir. Ancak Mustafa Kemal Nâzım Bey'i baskı altında istifa ettirmiş ve yerine kendi mutemet adamlarından birini seçirmiştir. Bizim bu örneği vermektan maksadımız Halk Zümresi'nin bu dönemde nasıl yüksek derecede bir güç kazanmış olduğunu göstermektir.

Böylece sadece eski İttihatçıların değil, Enver'in programından ve politikasından etkilenmiş olan has bir İttihatçılığın Anadolu'da nasıl güç kazanmış olduğunu anlamış bulunuyoruz. İşte biz buna "üçlü iktidar" adını veriyoruz. Açık söyleyelim: Belirli koşullar altında İttihatçılar Kemalizme üstün gelebilirdi, Enver Ankara hükümetinin başına oturabilirdi.

Bütün bunlardan dolayı, İttihatçılar, en azından Millî Mücadele'nin ilk dönemlerinde çok büyük bir özgüven içindedir. Enver Paşa, Moskova'ya gitmeye hazırlanırken Cemal Paşa'ya yolladığı bir mektupta şöyle yazıyor: "İstanbul'dan Kara Vasıf Bey'den mektup aldım. Yüzde doksan beş duruma hâkim olduklarını, bütün ümitlerinin pan-islamizm ve Turanizme bağlı olduğunu, benim mümkünse Türkistan ve Kafkasya harekâtlarını bizzat idare etmemi istiyorlar."⁷⁷

Bu yazının amaçları açısından, Mustafa Kemal'in bu tehlikeyle nasıl başa çıktığını bu aşamada anlatmamıza gerek yok. Çünkü üçlü iktidarın içindeki bu mücadeleyi de aynen İstanbul'a karşı verdiği mücadele gibi Mustafa Kemal'in kazandığını hepimiz sonuçtan dolayı biliyoruz. Önemli olan, 1921 boyunca, sol muhalefet geriletildikten sonra, Enver'in Türkiye'ye girmek için gösterdiği çabada yenilgiye uğratılmış olmasıdır. Mustafa Kemal suyun başında bulunmanın avantajlarını çok iyi kullanarak ve Enver'i içeri sokmayarak mücadeleyi kazanma yolunda en önemli mevziyi savunmuştur. Mus-

77 Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010, s. 35.

tafa Kemal'in önderlik savaşını nasıl ve neden kazandığı, gelecek sayıda yayınlanacak bölümde ele alınacak.

Enver'in bir aşamadan sonra stratejisini bütünüyle değiştirip İslam "ittihadını ve necatını" Orta Asya'da Basmacı ayaklanmasına katılarak Ekim devrimine karşı savaşma yoluyla aramaya girişmesiyle üçlü iktidar mücadelesi tümüyle sona ermiştir. Enver'in Kızıl Ordu'ya karşı dövüşürken canını yitirmesi ile birlikte (Talat ve Cemal daha önce Ermeni militanlarınca intikam operasyonlarında öldürülmüşlerdi) İttihatçılığın başı kesilmiş, İttihatçılar için Mustafa Kemal'in yanında yer almaktan başka çare kalmamıştı. Biat etmeyenler ise zaman içinde cezalarını çekeceklerdi.

Üçlü iktidar durumunun önemi şurada yatar: Mustafa Kemal 1921 sonuna kadar Millî Mücadele'nin tartışmasız lideri olamamıştır. Ancak Enver'in yenilgisi ve Yunan işgaline karşı verilen savaşın adım adım zafere yürümesidir ki Mustafa Kemal'in önderliğini perçinlemiştir. Öyleyse, *Millî Mücadele'yi Mustafa Kemal ile özdeşleştirmenin hiç anlamı yoktur.*

Millî Mücadele döneminde, Enver Paşa gibi güçlü olmasalar da iktidara göz diken başka güçler de vardır. Onları bu yazının *Devrimci Marksizm*'in gelecek sayısında çıkacak ikinci bölümünde ele alacağız.